

**İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin
Yükseköğretimde Akademik Özgürlük ve
Başörtülü Öğrencilerin Yükseköğretime
Kabul Edilmesi Konularında
Türk Hükümetine Görüş Bildirgesi
*İnsan Hakları İzleme Komitesi Bilgilendirme Çalışması***

29 Haziran 2004

Özet.....	2
Kurumsal Özerklik	2
Başörtüsü Yasası	3
Mayıs 2004'teki Gelişmeler.....	5
İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin Yükseköğretimde Akademik Özgürlük ve Başörtülü Öğrencilerin Yükseköğretime Kabul Edilmesi Konusundaki Görüşleri	5
Yükseköğretimde Akademik Özgürlük	6
Uluslararası Hukukta Akademik Özgürlük	7
Türk Anayasası ve Yasaları Kapsamında Akademik Özgürlüğe İlişkin Düzenleyici Çerçeve.....	10
Düşünce ve ifade özgürlüğü üzerindeki etkisi.....	14
Kurumsal özerklik üzerindeki etkisi	17
Yükseköğretim Yasa Tasarılarının Değerlendirmesi	20
Akademik Özgürlüğe İlişkin Öneriler	22
Başörtüsü Takanların Yükseköğretime Kabulü.....	23
Başörtüsü Yasasının Geçmişi, Öğrenciler ve Öğretmenler Üzerindeki Etkisi.....	26
Başörtüsü yasağının öğrenciler üzerindeki etkisi.....	29
Başörtüsü yasağının üniversite çalışanları üzerindeki etkisi.....	31
Türkiye'nin Başörtüsü Yasası ve Uluslararası Hukuk	32
Laik Korkular ve Devletin Kadınları Koruyamaması	38
Yasa Tasarısının Başörtüsü Sorununa Etkileri	44
Yasa Tasarısının Başörtüsü Sorunu Bakımından İyileştirilmesine Yönelik Adımlar: Danışma ve Haklara Dayalı Program	45
Başörtüsü Yasasının Kaldırılmasına İlişkin Öneriler.....	47

Özet

Türkiye’de devlet üniversiteleri yirmi yılı aşkın süredir kendini gösteren askeri etkinin, merkezileştirilmiş ideolojiye ve uygulamalara dayalı denetimlerin etkisinden hâlâ tam olarak kurtulabilmiş değil. 1980 askeri darbesinin hemen ardından, askeri yönetimin yüzlerce öğretim üyesini, binlerce öğrenciyi siyasi faaliyetleri yüzünden üniversitelerden uzaklaştırmasıyla ve Türkiye’de yükseköğrenim sistemine katı siyasi reçeteler dayatan yeni bir öğrenim yasasını yürürlüğe koymasıyla ülkedeki akademik özgürlük en düşük düzeye indi. Bu konuda gerçekleştirilen ve kimileri Mayıs 2004’e tarihlenen reformlar, üniversite yaşamında önemli açılardan iyileşme sağlasa da kısıtlamaların çoğu hâlâ yerli yerinde duruyor.

Ek reform yasası’nın planlanmasıyla, Türkiye baskıcı denetim geçmişinden kurtulma ve akademik özgürlüğü daha güvenli bir zeminde kurma olanağına kavuşacaktır. Bu rapor, bu konuda süregelen engelleri özetlemekte ve bu engellerin ortadan kaldırılması için yapılması gerekenlere ilişkin öneriler sunmaktadır.

Aşağıdaki tartışma iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde iki önemli konu: Kurumsal özerklik ve tüm ülkede üniversite politikalarını biçimlendirme gücünü elinde tutan, devlet denetimindeki Yüksek Öğretim Kurumu’nun (YÖK) uygulamalarının yanı sıra yasalarla da devlet üniversitelerine dayatılan kısıtlamalar ele alınmıştır. İkinci bölümde ise dinsel inançları nedeniyle başörtüsü takan öğrencilerin üniversiteye kabul edilmemelerini çevreleyen tartışmalar ve bu tartışmaların merkezinde yer alan, devlet kurumlarında din ve laiklik gibi karmaşık, genel olarak da hassas ilişki ayrıntılarıyla irdelenmiştir. YÖK, bir askeri direktif sonucunda 1997 yılında, devlet üniversitelerinde başörtüsü takılmasını yasaklamıştı.

Kurumsal Özerklik

1980 askeri darbesi, ülkedeki öğretim sistemi üzerinde muazzam bir etki yarattı. Askeri yönetim, kendisi için siyasi anlamda kabul edilemez olan herkesi üniversiteden uzaklaştırdı; ardından da yükseköğrenimin doğru olduğuna inandığı çizgide yürümesini sağlamak amacıyla kendi bekçisi olarak Yüksek Öğretim Kurumu’nu oluşturdu.

Askeri yönetim, Kasım 1981’de 2547 sayılı Yükseköğrenim Yasası’nı yürürlüğe koydu. Bu yasayla, ülkedeki yükseköğrenim ideolojik olarak tartışılmaz biçimde denetim altına alınıyor, “yükseköğretimin amacı[nın] Atatürk inkılaplarını ve ilkeleri doğrultusunda... öğrencilerini yetiştirmek” olduğu söyleniyordu. Yine bu yasayla kurulan YÖK’e üniversite yaşamına müdahale etme gücü ve etkili biçimde, yargısal dokunulmazlık hakkı verilmişti. Yasa, 1982 yılında kabul edilen ve bugün hâlâ yürürlükte olan anayasanın hükümleri çerçevesinde askeri yönetimce pekiştirildi.

YÖK, ülkedeki üniversite sistemi üzerinde merkezi denetim uyguluyor, akademik özgürlük konusunda uluslararası insan hakları hukukunu ve ilgili standartları ihlal ediyor. Bunun yanında, öğretim üyelerinin yazma, öğretme ve ülkenin toplumsal yaşamında etkin

rol oynama özgürlüğünü kısıtlıyor, üniversitelerin özerkliğine kadrolaşma, öğretim, araştırmaya yönelik politika ve uygulamaları belirleme yetkisine sınır koyuyor.

Mayıs 2004'te getirilen kurumsal değişiklikler sonucu YÖK içinde askeri kanadın temsiline son verildi; ama Türk Silahlı Kuvvetleri, öğretim politikası üzerindeki nüfuzunu hatırı sayılır ölçüde kullanmayı sürdürüyor. Öyle anlaşılıyor ki Silahlı Kuvvetler, kendi evladı olan YÖK'ün korunmasına özellikle dikkat ediyor.

YÖK'ün Türk ulusu'nun belirli ideolojik görüşlerini sürdürmeyi görev bilmesi, üstelik çizgi dışına çıkan birey ve kurumları disiplin altına almak için elindeki sonsuz güçleri kullanmaya isteklilik göstermesi, üniversite sistemi üzerinde yıldırıcı, boğucu bir etki yaptı. İnsanın akademik kariyerine son verilmesiyle, giderek, onaylanmış resmi görüşlerden farklılaştı diye, üniversitelerin kapatılmasıyla bile sonuçlanabilecek disiplin önlemlerinin verdiği gözdağı, bir otosansür ortamı yarattı.

Son zamanlarda ise dil politikası, bir alevlenme noktasına dönüştü. Öğrencilerin azınlık dillerinde de –özellikle Kürtçede- öğrenim görme talebi karşısında, 2001 ve 2002'de pek çok üniversitede yer yerinden oynamıştı. YÖK, bu talebin önüne bir kurumsal direnç dayamış, bu talebi dilekçelendiren öğrenciler için üniversiteler uzaklaştırma, okuldan atma, savcılıklar da tutuklama ve yargılama kararları alıp durmuştu. Bu talebi dile getiren öğrencilere uygulanan cezalar artık kaldırıldı; ne var ki azınlık dillerinde seçmeli ders düşüncesi, YÖK'e göre söz konusu bile değil.

Türkiye'de öğretim sistemi, çoğunluk üyeleri ideolojik boyutta emir-komuta düzenindeki resmi makamlarca atanan, ve merkezi denetimde bulunan bir kurumun etkisi altında kaldıkça akademik özgürlük asla gelişemez.

Başörtüsü Yasağı

Üniversitelerde uygulanan başörtüsü yasağı, her yıl binlerce bayan öğrencinin yükseköğrenim kurumlarının dışında kalmasına yol açıyor. 1997 yılında zamanın hükümetine verilen askeri muhtıraya uygun olarak YÖK, türban/başörtüsü takan kadınların öğrenim görmesine ve öğretmenlik yapmasına izin vermiyor. Kadınların giyim tarzına yönelik bu yasak, ayrımcılıktır; onların öğrenim hakkını, düşünce, vicdan ve inanç özgürlüğü hakkını, mahremiyet/özel hayat hakkını ihlal etmektedir.

Başörtüsü yasağı, Müslümanlığın siyasi alana sızma tehdidi önüne bir engel olsun diye, laiklik adına getirilmiş bir yasaktır. Oysa devlet kurumlarında inanç özgürlüğünün korunması, laiklik anlayışıyla uyumludur. Değişik inançların simgelerini barındırması, devlet makamlarının o inançları onayladığı anlamına gelmediği gibi, bunlar için devletin ek kaynak ayırmasını da gerektirmez. Aslına bakılırsa, inanç özgürlüklerini korumak, kamu kurumlarında laikliğin üzerinde yükseldiği dini vicdan çeşitliliğine gösterilen saygıya işaret eder. Öğrencilerin görünür dini giysiler giymesini gerektiren ya da yasaklayan her türlü politika, devletlerin dini vicdanla ilgili konularda baskıyı önleme görevinde bir başarısızlıktır.

Başörtüsü kamu güvenliğine, sağlığa, düzene ya da ahlaki değerlere karşı bir tehdit değildir, başkalarının haklarını çiğnemez. Başörtüsü, kendi yapısı içinde bir tehlike taşımaz, düzen bozucu değildir; eğitim işlevinin altını oymaz.

Türkiye’de laik nüfus, dini partilerin “salam taktiği” ile laikliği ortadan kaldırmayı planladığı yolunda yaygın bir kuşku taşıyor. Onlara göre başörtüsü bu taktiğin ilk dilimi. Laikler bu konuda hoşgörü gösterildikçe peşinden sonu gelmeyen taleplerin ortaya çıkacağından korkuyor. Bu tür korkular, özellikle üniversitelerde başörtüsü takanları eleştirenlere yöneltilen saldırılarla iyice körüklendi.

Kadınların çoğunun ayrımcılık ve kötü muameleye karşı devletin gerçekten kararlı bir tutum içinde olduğuna dair güven duymaması, Türkiye’de müslümanlarla devlet arasındaki huzursuz ilişkiyi etkileyen bir başka öge. Bu güvensizlik, başörtüsü yasağının kaldırılırsa laik kadınlara karşı oluşabilecek tehditlere karşı devletin koruma sağlamayacağı yolundaki kaygıları pekiştiriyor.

Bu nedenle, şimdiki ya da gelecekteki hükümetler başörtüsü konusunda yasa çıkarma hazırlığı içine girdiğinde, İnsan Hakları İzleme Komitesi, bu hazırlıkta devletin cinsiyete dayalı şiddet ve ayrımcılık karşısında kadınları koruyamamasının uzun ve acılı geçmişini tanınmasının ve bu korumaya ilişkin eksiklikleri giderecek programları kararlılıkla uygulamasının yerinde bir tutum olacağına inanmaktadır.

Yükseköğrenime yönelik herhangi bir yeni yasanın da başörtüsü politikasının değişmesiyle kendi haklarının tehlikeye gireceğini düşünen insanların bu yöndeki kaygılarını giderecek önlemleri içermesi gerekir. Bunlar, başörtüsü takmayan kadınların haklarını korumaya yönelik yasal önlemler ve kadınların istedikleri gibi giyinme özgürlüğünü onaylayan kamuoyuna sunulan güçlü resmi beyanlar olabilir. Yine de hükümetin yapabileceği en yerinde hareket, kadınları temsil eden sivil toplum gruplarını etkin biçimde dinleyip olanaklar ölçüsündeki en yaygın fikir alışverişiyle bu grupların görüşlerini almaktır.

İnandırıcı bir danışma süreci, liberalleşme karşıtlarına kendi kaygılarını dile getirme, başörtüsü yasağının kaldırılması sonucunda oluşacağından korktukları gibi, toplumsal özgürlüklerin, özellikle de kadın özgürlüğünün yıkıma uğramasına karşı önlemler ya da taahhütler önermesi için bir olanak yaratacaktır. Hükümet, tartışmaya taraf olan her kesimin kaygılarını dinleyerek kötümser ‘elde var sıfır’ oyununa son vererek başörtüsü takıp takmama konusunda kadınların kendi özgür seçimlerini yapmalarına olanak sağlayacak gerçek bir çoğulculuğa doğru ilerleyebilir.

Üstelik bu, bugün Türkiye’de başarı kazanma olasılığı en yüksek olan yaklaşımdır. Özellikle de sivil toplum gruplarının hukukun üstünlüğü yoluyla bireysel haklara daha çok koruma sağlamak üzere alışılmış partizanca yol ayrımlarının ötesine geçtiği bir zamanda, yasayı değiştirmeye yönelik, haklara dayalı bu genel yaklaşımın yaygın kabul görmesi çok mümkündür.

Mayıs 2004'teki Gelişmeler

7 Mayıs 2004'te Yüksek Öğretim Kurumu'ndan askeri temsilcinin çıkarılmasını da içeren anayasa değişikliği yasası¹ Meclis'te kabul edildi.

Meclis, 4 Mayıs 2004'te Adalet Bakanlığınca sunulan yükseköğrenim yasa tasarısını, 13 Mayıs 2004'te kabul etti. Yükseköğretim ve Yükseköğretim Personeli Kanunu'nda Değişiklik Hakkında Kanun,² yükseköğretim kurumlarına bir ölçüde potansiyel özerklik getiriyordu. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, 28 Mayıs 2004 tarihinde yükseköğrenim yasasının dört maddesini veto etti. Sezer'in temel itirazı, üniversiteye girişteki puan sisteminde yapılacak düzenlemenin, imam-hatip liselerinde okuyan öğrenciler lehine işleyeceği, dolayısıyla bu durumun anayasal laiklik ve öğretim birliği (tevhid-i tedrisat) ilkelerine aykırı olduğu görüşünden kaynaklanıyordu.³ Hükümetin yasayı değiştirmeden yeniden sunması halinde Cumhurbaşkanı söz konusu yasa maddelerinin iptali için Anayasa Mahkemesi'ne gidebilecektir.

5170 sayılı yasada yapılan anayasal değişiklikler de, 5171 sayılı yasada gerçekleştirilen düzenlemeler de öğretmenle öğrencilerin öğretme ve öğrenme özgürlüklerini kesin ve etkili bir koruma altına alamaz. Akademik özgürlüğe yönelik gerçek koruma çok daha kökten bir reform gerektirir.

1 Haziran 2004'te İnsan Hakları İzleme Komitesi, Türk hükümetine ekteki görüş bildirdesini sundu.

İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin Yükseköğretimde Akademik Özgürlük ve Başörtülü Öğrencilerin Yükseköğrenime Kabul Edilmesi Konusundaki Görüşleri

Askeri darbe sonucunda iktidara gelen yönetim Kasım 1981'de 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nu yayımladı. Bu yasayla Türkiye'deki yükseköğretim sistemine katı siyasi reçeteler dayatılıyordu. Askeri yönetim, sistemin başına getirdiği Yüksek Öğretim Kurumu'nun (YÖK)⁴ kurulmasını da sağlayan 1982 anayasasıyla bu yasayı daha da sağlamlaştırdı. YÖK üniversite sistemi üzerinde merkezi denetim kuruyor ve akademik özgürlük konusundaki uluslararası standartlarını ihlal ediyor. Öğretim

¹ 5170 sayılı yasa.

² 5171 sayılı yasa

³ Dini eğitim veren okullar başlangıçta imam yetiştirmek üzere kurulmuştu. Ne var ki toplumun daha dindar kesimlerince yeğlenen bu okullar, 1980'li ve 1990'lı yıllarda kızlı-erkekli öğrenci sayısı, yıllık imam ihtiyacının çok çok üzerinde bir sayı olan yüz bini geçene dek yaygınlaşmasını sürdürdü. Yürürlükte olan yönetmelikler uyarınca halen bu okullarda öğrenim gören öğrencilerin ilahiyat fakülteleri dışındaki yükseköğrenim kurumlarına kabul edilmeleri son derece güç. Bu yasa, dini eğitim veren okullardaki öğrencilerin karşı karşıya olduğu bu güçlükleri yumuşatacak hesaplama değişiklikleri öneriyor.

⁴ Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK).

üyelerinin yazma, öğretme ve toplum içinde etkin bir rol oynama özgürlüklerini kısıtlarken bir yandan da üniversitelerin kadrolaşma, öğretme, araştırma politikaları ve uygulama alanlarındaki özekliğini sınırılıyor. Bütün bunların yanı sıra YÖK, dini gerekçelerle başörtüsü takan kadınların öğrenime kabul edilmelerini de yasaklıyor. Kadınların kendi giysilerini kendilerinin seçmesi hakkı üzerindeki bu yasak onların öğrenim hakkını, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkını, özel hayat hakkını ihlal etmekle kalmıyor, aynı zamanda ayrımcılık da içeriyor.

2003 temmuzunda Adalet Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığıyla işbirliği içinde, yükseköğrenime ilişkin bir yasa tasarısı hazırladı. Bu tasarının devletin akademik özgürlüğe yönelik süregelen ihlallerini ortadan kaldırmayacağı yönünde yaygın eleştiriler yapıldı. Akademisyenlerden oluşan Üniversitelerarası Kurul yasa tasarısını gözden geçirerek aynı yılın aralık ayında bir başka Yükseköğretim Yasa tasarısı hazırladı. YÖK Başkanı Profesör Erdoğan Teziç bu iki yasa tasarısı inceleyerek 2004'ün Ocak ayında üçüncü bir yasa tasarısı hazırladı. 4 Mayıs 2004'te ise Adalet Bakanlığı, Yükseköğretim ve Yükseköğretim Personeli Kanunu'nda Değişiklik Hakkında Kanun isminde yeni bir yasa tasarısı hazırladı. Bu tasarı, 13 Mayıs 2004'te, Yükseköğretim ve Yükseköğretim Personeli Kanunu'nda Değişiklik Hakkında Kanun (5171 sayılı Yasa) olarak Meclis'te kabul edildi. Bu yazının yazıldığı sırada Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in, Anayasa'nın laiklik ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle bu yasaı veto etmesi bekleniyordu. 7 Mayıs 2004 tarihinde Yüksek Öğretim Kurulu'nda askeri temsilci bulundurma koşulunu ortadan kaldıracak önlemleri de içeren bir anayasa reformu yasası⁵ Meclis'te kabul edildi.

Anayasal değişiklikler de yeni yasalar da öğretmenlerin ve öğrencilerin öğretme ve öğrenim haklarına yönelik kararlı ve etkili bir koruma getiremedi.

Bu bilgilendirme yazısı akademik özgürlük ve başörtüsü takan kadınların eğitime kabul edilmesi konularında süregelen insan hakları sorunları üzerinde duruyor ve hükümetin bundan sonraki yasal ve anayasal değişiklik çalışmalarını biçimlendirirken bu sorunlara ilişkin alabileceği önlemlere yönelik öneriler getiriyor.

Yükseköğretimde Akademik Özgürlük

Akademik özgürlük ağırlıklı olarak, birbirinden değişik siyasi, sosyal ve bilimsel fikirlere eğitsel üstünlük bağlamında saygı gösterilmesiyle kimlik bulan bağımsız bir akademik topluluğun sürekliliğine bağlıdır. Türkiye'de bu süreklilik askeri müdahale sonucu ve YÖK'ün kurulmasıyla ciddi bir darbe almıştır. Türkiye'de akademik özgürlük, üniversitelerin zamanın kargaşasına kapıldığı 1970'li yılların sonunda zaten yara almıştı. O zamanlar üniversite kampuslarına yayılan siyasi şiddet, akademik özgürlük üzerinde resmi olmayan, ama çok ciddi baskılar getirmişti. Değişik politik gruplar öğretim üyelerini ve öğrencileri sindirdi, üniversite yaşamı şiddet dolu çatışmalarla, giderek suikastlarla kesintiye uğratıldı. 1980 askeri darbesinden sonra askeri yönetim, yüzlerce öğretim

⁵ 5170 sayılı yasa.

üyesini ve binlerce öğrenciyi siyasi etkinlikleri yüzünden okullarından uzaklaştırarak, üniversiteleri 1970'li yıllardaki kargaşalarda oynadıkları rolden dolayı cezalandırdı.

Akademik özgürlük üzerindeki kısıtlamalar şimdi de öylesine ciddi boyutlarda ki hemen hemen bütün siyasi görüşlerin yorumcuları, YÖK'ün şimdiki haliyle varlığını sürdürmemesi gerektiğini görüşünde birleşiyor. Yükseköğretime ilişkin Yasa tasarısının ilan edildiği ortam, işte bu ortamdır. Adalet Bakanlığı'nın temmuz 2003 tarihli yasa tasarısı, önerilen reformların üniversitelerde resmi bir bağımsızlığı tam anlamıyla sağlayamayacağı ve akademik kurumları geleneksel siyasi görüşlerin dayatmalarıyla karşı karşıya bırakacağı gerekçeleriyle akademisyenlerce açık açık eleştirildi.

Kimi gözlemciler, kasım 2002'de dindar seçmenlerin oylarıyla seçimden zaferle çıkan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) hükümetinin, Türkiye'de geçerli müşteri modeli izleyerek zamanın Başbakanı Necmettin Erbakan'ın başkanlığındaki din yönelimli hükümetin Şubat 1997'de düşürülmesinin ardından dinci akademisyenlerin üniversiteden atılmasına misilleme olarak yükseköğretimde laiklerin yerine kendi destekleyicilerini doldurmaya çalışacağından korkuyor.

Uluslararası Hukukta Akademik Özgürlük

Akademik özgürlük, yalnızca öğretim üyelerinin kendi uzmanlık alanlarında diledikleri gibi konuşma ve yazma özgürlüğü olarak anlaşılmalıdır. Akademik özgürlük, akademisyenlerin bir görevinin de toplumu entelektüel anlamda biçimlendirme olduğunu da kabul eder. Bu anlamda akademik özgürlük, bir hükümetin insan haklarına gösterdiği saygıyı ölçen duyarlı bir barometredir. Genelde eğitim sistemleri, özelde de üniversiteler kamu kurumlarıdır ve sıklıkla devletin parasal desteğine bağımlı olup hükümetler tarafından da ulusal politikanın olası araçları biçiminde görülürler. Hükümetlerin okullarla üniversiteler üzerinde azımsanmayacak bir etki gücü ve bu gücü kullanmak için kendilerince önemli nedenleri vardır. Başka pek çok ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de yönetim gücü, eğitim sistemini devletin gücünü elinde tutanların değerlerini yansıtacak ve onların çıkarına hizmet edecek bir biçime getirmek için kullanmıştır. Bu durum, uluslararası insan hakları hukukunun ihlaline yol açmış ve medeni hakların, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların uygulanmasını engellemiştir.

Uluslararası hukuk, eğitim hakkının ne denli önemli olduğunu, bu hakkın kullanılmasında akademik özgürlüğün vazgeçilmez bir yerini uzun süre önce tanımıştır. Eğitim hakkı Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'nin 26 (1) numaralı maddesinde yerini almıştır. Bu maddede en yalın haliyle şöyle denmektedir: "Herkesin öğrenim görmeye hakkı vardır." Uluslararası Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (ICESCR)⁶ bu görüşü 13. maddede şöyle yansıtıyor: "Bu Sözleşme'nin tarafı olan devletler herkesin öğrenim görme hakkı olduğunu kabul eder." 13. madde, öğrenim hakkını, eğitimin amacını ve

⁶ Türkiye, Ağustos 2000 tarihinde ICESCR'yi ve Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'yi (ICCPR) imzaladı, 17 Haziran 2003'te de bu iki sözleşmeyi onayladı. 23 Ekim 2003'te belgeyi alan Birleşmiş Milletler halen Türkiye'nin getirebileceği itiraz kayıtlarını bekliyor.

kapsamını, öğretmenlerin ve öğretmen birliklerinin ulusal eğitim politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında oynadığı kritik rolü ayrıntılarıyla açıklar. ICESCR'de sıralanan hakların içeriğinin resmi olarak yorumlanmasından sorumlu BM Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Komitesi (ESCR Komitesi) öğrenim görme hakkının önemini şöyle açıklamıştır: “Öğrenim hem başlı başına bir insani haktır hem de öteki insan haklarının gerçekleştirilmesine yönelik kaçınılmaz bir araçtır.”⁷

ESCR Komitesi akademik özgürlükle öğrenim görme hakkının uygulanması arasında net bir bağlantı tespit etmiştir: “öğrenim hakkı, ancak öğretim kadrosunun ve öğrencilerin akademik özgürlüğü varsa yaşanabilir.”⁸ Komite'nin akademik özgürlük tanımını burada tam olarak aktarmak yerinde olacaktır:

Akademik topluluk üyeleri, tek tek ya da toplu olarak, araştırma, öğretme, çalışma, tartışma, belgelendirme, üretme, oluşturma ya da yazma yoluyla bilgi ve görüş aramakta, bunları geliştirmekte ve aktarmakta özgürdür. Akademik özgürlük, bireylerin içinde çalıştıkları kurum ya da sisteme ilişkin görüşlerini özgürce ifade etmelerini, devlet ya da başkalarından korkmadan, baskı görmeden ayrımcılığa uğramadan görevlerini yerine getirmelerini, mesleki ya da temsili akademik kuruluşlara katılmalarını ve aynı ülke içindeki öteki bireyler için geçerli, uluslararası alanda kabul gören tüm insan haklarından yararlanmalarını içerir.⁹

Komite'nin de belirttiği gibi, akademik özgürlük iki dizi hakkı içerir: Birincisi, eğitimcilerin ve öğrencilerin hakları, özellikle de ifade özgürlüğü ve dernekleşme özgürlüğü; ikincisi de kurumsal özerklik. Kurumsal özerklik, akademik topluluğun merkezi görevi olan bilgi ve deneyim aktarma işlevini yerine getirebilmek için kendi işlerini kendisinin yönetmesine ilişkin bir toplu haktır.

Birinci kategoridekiler uluslararası hukuk kapsamındaki tüm bireyler için geçerli temel haklardır. Bunlar eğitimcilere ve öğrencilere birer birey olarak bilginin araştırılması ve yayılması işlevinin yanı sıra, öğretim politikasının oluşturulmasına da katılma olanağı sağlayan yerinde haklardır. Görüş sahibi olma ve bunu özgürce ifade etme, akademik özgürlük için vazgeçilmez bir haktır. Ne var ki bu haklar, belirli fikirlerin resmi ya da gayri resmi olarak yasadışı sayıldığı otosansür ortamlarında ciddi biçimde kısıtlanabilir.

İfade özgürlüğünden sorumlu Birleşmiş Milletler özel raportörü, 2000 yılında BM İnsan Hakları Komisyonu'nun 56. toplantısına sunduğu “Düşünce ve İfade Özgürlüğüne

⁷ ECSCR Komitesi, Genel Yorumlar, No. 13, paragraf 1.

⁸ A.g.y., paragraf 38.

⁹ A.g.y., paragraf 39.

İlişkin Tematik Rapor”unda ağırlıklı olarak hakaret ve karalama suçlarına karşı yasalarla kadınlara baskı uygulanması bağlamında otosansürü ele almışsa da “akademik özgürlüğe karşı hükümetlerin uygulamaları” üzerinde özellikle durmuştur. Bu önlemler şöyle sıralanmıştır:

Geçmişte etkin olan ulusal bağımsızlık hareketi gibi tartışmalı konular üzerine yapılan araştırmalara baskı uygulanması; üniversitelerde siyasi olduğu düşünülen her türlü bağımsız örgütlenmenin yasaklanması; insan hakları konulu seminer düzenlemek üzere yapılan izin başvurularının reddedilmesi; devlet kurumlarında erişimine izin verilmeyen malzemelere erişimin sağlanması amacıyla kurulmuş bağımsız kütüphanelere yönelik devlet destekli tacizler; dine hakaret ettiği düşünülen bir tiyatro oyununun yayımlanması nedeniyle suç duyurusunda bulunulması; devlet dininin itibarını zedelediği gerekçesiyle bir üniversitenin, aynı zamanda okul gazetesi yazarlarından olan siyaset bilimleri bölüm başkanının suçlanarak hüküm giymesi.¹⁰

Hükümet politikaları eliyle oto-sansürün bilinçli olarak özendirilmesi, düşünce özgürlüğünün ihlali anlamına gelir. Düşünce özgürlüğü mutlak kabul edilen bir haktır, böyle olduğu için de Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (ICCPR) tarafından koruma altına alınmıştır. Özel raportörün Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu’nun 14 Aralık 1994 tarihli 51. toplantısına sunduğu raporunda da belirttiği gibi:

Düşünce oluşturma özgürlüğünün [Sözleşme’nin *hazırlık çalışmalarında (travaux préparatoires)*] mutlak olduğu kabul edilmiştir; ifade özgürlüğünden farklı olarak, düşünce özgürlüğünün yasalar ya da başka yaptırımcı güçlerce kısıtlanmasına izin verilmez. Sözleşme’nin 19 (1) numaralı maddesinde düşünce sahibi olmanın müdahale kabul etmeyen bağımsız bir hak olduğu görüşüne yer verilmesinin nedeni budur. 19 (1) numaralı maddeyle sağlanan mutlak korumanın yapısı, 19 (3) numaralı maddede daha da ayrıntılandırılmış. Burada özel görev ve sorumlulukların ancak 19. maddenin 2. paragrafında belirtilen hakların,

¹⁰ Özel raportör Abid Hussain’in (Hindistan) İnsan Hakları Komisyonu’nun 56. toplantısına sunduğu, düşünce ve ifade özgürlüğü hakkının yaygınlaştırılması ve korunması konulu raporu. Paragraf 37, sayı E/CN.4/2000/63 (2000). Abid Hussain (Hindistan), BM İnsan Hakları Komisyonu’nun 1993/45 sayılı kararı uyarınca 2 Nisan 1993 tarihinde düşünce ve ifade özgürlüğü hakkının yaygınlaştırılması ve korunması konusunda özel raportör olarak atanmıştır.

yani fikir sahibi olma hakkının değil, tek başına ifade özgürlüğü hakkının kullanılmasıyla yerine getirilebileceği koşulu öne sürülmüştür.¹¹

Akademik özgürlüğü oluşturan ikinci bir haklar kategorisi de akademik topluluğun öğretme ve bilimsel çalışma yapma görevini sürdürmesine ilişkin toplu hakkıdır. Bu hakkın kullanılabilmesi için kurumsal özerklik şarttır. Yükseköğretim personelinin görevleri konulu 1997 tarihli bildirisinde UNESCO özerkliği, “akademik özgürlüğün kurumsal ifadesi ve yükseköğretimdeki öğretim üyelerine, kurumlarına verilen görevlerin doğru biçimde yerine getirilmesini sağlamanın önkoşulu,” olarak tanımlamıştır.¹² ESCR Komitesi, akademik özgürlüğe ilişkin tartışmasında bu tanıma daha da genişletmiştir: “akademik özgürlüğün kullanılması yükseköğrenim kurumlarının özerk olmasını gerektirir. Özerklik, yükseköğrenim kurumlarının akademik çalışmalar, standartlar, yönetim ve ilgili etkinlikler konularında etkili biçimde karar vermeleri için gereken özyönetim ölçüsüdür.”¹³

Kurumsal özerklik, eğitim kurumlarının istedikleri gibi hareket etmekte özgür oldukları anlamına gelmez. Aslına bakılacak olursa, ESCR Komitesi de özerkliğin kamusal gereksinim ve taleplere göre dengelenmesi gerektiğini açıklıkla belirtiyor.¹⁴ Oysa her defasında bir kez daha ortaya çıkmıştır ki eğitim kurumlarının topluma karşı sorumluluklarını yerine getirebilmesi, tüm bireylerin eğitim görme hakkını karşılayabilmesi, ancak eğitimcilerin, öğretim üyelerinin ve öğrencilerin bir topluluk olarak “yeni toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasi eğilimleri sürekli çözümleyerek kendi işlevlerini zenginleştirecek, bir gözlem kulesi gibi davranacak, ileriye görebilecek, tehlikeleri öngörüp gerekli uyarılarda bulunabilecek, öngörülü olabilecek ve böylelikle koruyucu bir rol oynayacak,”¹⁵ denli özgür olmasıyla sağlanabilir.

Türk Anayasası ve Yasaları Kapsamında Akademik Özgürlüğe İlişkin Düzenleyici Çerçeve

Türkiye’de halen geçerli yükseköğrenim sistemi akademik personelin ve öğrencilerin akademik özgürlüğünü, üniversitelerin kurumsal özerkliğini ihlal etmektedir.

Türk Anayasası akademisyenlerin araştırma ve öğretme özgürlüğünü açıkça sınırlamaktadır. 1982 Anayasası’nın 42. maddesinde, eğitimin “Atatürk ilkeleri ve inkılapları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, devletin gözetim ve denetimi altında yapılır” belirtilerek tüm öğretim düzeylerinin sıkı devlet denetimine

¹¹ Özel raportör Abid Hussain’in İnsan Hakları Komisyonu’nun 51. toplantısında sunduğu düşünce ve ifade özgürlüğünün yaygınlaştırılması ve korunması konulu rapor, paragraf 24, sayı E/CN.4/1995/32 (1994).

¹² UNESCO, Yükseköğretimde Öğretim Elemanlarının statüsüne ilişkin tavsiyeler, paragraf 18, 1997.

¹³ ESCR Komitesi, Genel Yorumlar, No. 13, paragraf 40.

¹⁴ A.g.y.

¹⁵ 21. Yüzyılda Yükseköğretime İlişkin Dünya Deklarasyonu: Vizyon ve Eylem, paragraf 3, 9 Ekim 1998 tarihli Dünya Yükseköğretim Konferansında UNESCO tarafından benimsenmiştir.

alınması açık açık emrediliyor. Anayasa'nın Yükseköğretimle ilgili 130. maddesinde ise "Üniversiteler ile öğretim üyeleri ve yardımcıları serbestçe her türlü bilimsel araştırma ve yayında bulunabilirler. Ancak, bu yetki, Devletin varlığı ve bağımsızlığı ve milletin ve ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği aleyhinde faaliyette bulunma serbestliği vermez." denmektedir.

Türk Anayasası'nı hazırlayanlar dilsel, etnik ve kültürel anlamda tek tip bir devlet ve bu kimliğe dayanak oluşturan atanmış bir eğitim önerdiler: 42(9) numaralı madde şöyle der: "Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez. Eğitim ve öğretim kurumlarında okutulacak yabancı diller ile yabancı dille eğitim ve öğretim yapan okulların tabi olacağı esaslar kanunla düzenlenir."

1982 Anayasası bir yandan da YÖK'ün eğitim sisteminde değişmez bir demirbaş olarak "Yükseköğretim kurumlarının öğretimini ... yönetmek ... ve bilimsel araştırma faaliyetlerini yönlendirme" konusundaki fazlasıyla merkezi, baskın yetkisi için bir temel oluşturdu.¹⁶ Anayasaya dayalı bu reçeteler, Askeri Yönetim'in Kasım 1981 tarihli Yükseköğrenim Yasası'ndan kaynaklandı. Bu yasa, Türk yükseköğretimine ideolojik denetimler dayatmaktadır. Yasa'nın 4. maddesinde şöyle denmektedir: "Yükseköğretimin amacı... öğrencileri ATATÜRK inkılaplarını ve ilkeleri doğrultusunda ATATÜRK milliyetçiliğine bağlı yetiştirmektir." 5. maddede de şunlar belirtilir: "Yükseköğretim aşağıdaki "Ana ilkeler" doğrultusunda planlanır, programlanır ve düzenlenir: Öğrencilere, Atatürk inkılapları ve ilkeleri doğrultusunda Atatürk milliyetçiliğine bağlı hizmet bilincinin kazandırılması sağlanır ... Yükseköğretim kurumlarında Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Türk dili, yabancı dil zorunlu derslerdendir."

Anayasa ve yasaların dayattığı ideolojik ön koşullardaki sorun, bunların özgür toplumsal ve siyasi sorgulama gibi bir üniversitenin geleneksel anlamda temel işlevleriyle çatışması değildir yalnızca. Bu ön koşullar, üniversite ya da devlet yetkililerine, varsayılan ideolojik yönelimlerinden dolayı öğretim üyelerinin eziyet görebileceği kısıtlayıcı (ve belirsiz) kuralları uygulama olanağı da vermektedir. YÖK, böylesi bir denetimin idari aracıdır.

YÖK, yükseköğretimin tüm düzeylerindeki idari kararları yürütür ve denetler. Atamalar, bütçeler, ders programı, araştırma öncelikleri hep YÖK'ün siyasi denetimine bağlıdır. Yanı sıra YÖK, yükseköğrenimin tüm düzeylerinde disiplin prosedürleri de uygular. 2547 sayılı Yasa'nın 7(1) numaralı maddesi YÖK'e şu yetkileri verir: "Rektörlerin¹⁷ disiplin işlemlerini kovuşturmak ve karara bağlamak, öğretim elemanlarından bu Kanunda öngörülen görevleri yerine getirmekte yetersizliği görülenler ile bu Kanunda belirlenen yükseköğretimin amaç, ana ilkeleri ve öngördüğü düzene aykırı harekette bulunanları rektörün önerisi üzerine veya doğrudan, normal usulüne göre, yükseköğretim kurumları ile ilişkilerini kesmek veya denemek üzere başka bir yükseköğretim kurumuna atamak."

¹⁶ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, madde 131.

¹⁷ Rektör, üniversitenin başkanıdır.

2547 sayılı yasa, akademisyenlerin ve akademik kurumların bağımsızlığını zedelerken bir yandan da YÖK'e yargı dokunulmazlığı getirmiş, YÖK'ü akademisyenler aleyhine dava açma ya da açılan davaları durdurma yetkisiyle donatmıştır.¹⁸ 1999'da Meclis, YÖK'ün faaliyetlerini soruşturmak üzere bir kurul oluşturmuştur. On üç üyeden oluşan bu kurul altı ay kadar çalışmalarını sürdürmüş, yüzlerce görüşme yapmış, binlerce belgeyi incelemiştir. Bu kurulun raporu hiç yayımlanmamış olmakla birlikte, kurul Ankara ve İstanbul savcılıklarına kanıtlarını sunmuştur. YÖK'e karşı hiçbir dava açılmamıştır; çünkü YÖK Başkanı, kurulun işlemleri daha ileri aşamalara götürmesine izin vermemiştir.¹⁹

Askeri darbeyi izleyen yirmi yılı aşkın sürede Türkiye'de yükseköğrenim hâlâ askerlerin gölgesinde durmaktadır. 1981'de Türkiye henüz sıkıyönetim altındayken kabul edilen 2547 sayılı yasa, silahlı kuvvetlere YÖK üzerinde azımsanmayacak bir etki gücü verdi ve askerlerin hemen her düzeyde kurulun işleri üzerinde bu etki gücünü doğrudan uygulamasına olanak sağladı. Askeri yönetim 2547 sayılı yasaya ve 1982 Anayasası'na dayanarak 22 üyeli YÖK üst kuruluna bir temsilci atama hakkı vardı. Her zaman bir asker yada emekli asker olan bu temsilci aynı zamanda, yine yasa gereği, dokuz kişilik YÖK Yürütme Kurulu'nun da üyesiydi. 7 Mayıs 2004'te yapılan anayasal değişiklikler sonucu YÖK içindeki askeri temsilcinin görevine son verildi. Anayasa değişiklikleri paketi hükümet tarafından önerildi ve muhalif partilerin yüksek oranda desteğini alarak kabul edildi. Avrupa Birliği'nin Türkiye'nin üyeliği için getirdiği siyasi kriterleri yerine getirmeyi amaçlayan bir dizi yasal ve anayasal değişiklik kapsamında gerçekleştirilen bu reformlar, ölüm cezasının kaldırılmasını ve Türk mahkemelerinde uluslararası hukukun uygulanabilirliğinin genişletilmesini de içeriyordu.

Askeri temsilcinin YÖK'ten çıkarılması, köşe taşı niteliğinde bir reformdur. Bu reformda hükümetin ve meclisin çabaları azımsanmayacak denli büyük. Bu reform, çoğu kişinin Türkiye'de akademik yaşam, daha da genel olarak toplum yaşamı üzerindeki askeri etkiyi tamamen sona erdireceğini umduğu upuzun bir sürecin son aşamasıdır.²⁰

Ne var ki askeri etki, yalnızca YÖK içindeki temsilcilikle sınırlı değil. Sözgelimi, akademik eğitimi olmayan bazı subaylar, YÖK'ün disiplin kurullarında görev alarak Türkiye'de özel üniversitelerin YÖK'ün getirdiği katı siyasi kısıtlamalara uygunluğunu değerlendiren denetleme ekiplerinde çalışıyor.

Üstelik, askerler tüm yetkileri elinde bulunduran YÖK başkanı dahil akademik atamalarda merkezi bir rol oynamak üzere, resmi olmayan yaygın bir bilgi ağını kullanıyor. Sözgelimi 1999'da ordu, Profesör Kemal Gürüz'ün ikinci bir beş yıllık süre için YÖK başkanı olarak yeniden atanmasını sağlayabildi; oysa kimi akademisyenler, politikacılar ve gazeteciler Gürüz'ün atanmasını, üniversiteler üzerindeki sıkı devlet ve

¹⁸ 2547 sayılı yasa, madde 53.

¹⁹ İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin Profesör Reşat Apak ile görüşmesi, İstanbul, 24 Mayıs 2001.

²⁰ Bu sürecin ilk aşaması, 1999'da Devlet Güvenlik Mahkemelerindeki askeri yargıç ve savcıların görevlerine son verilmesiydi. Ne var ki Radyo-Televizyon Üst Kurulu'nda hâlâ bir askeri temsilci görev yapmakta.

asker denetimi sisteminin değişmeyeceğinin işareti olarak görüp yoğun biçimde eleştirmişti.²¹ Anayasal değişikliğinin uygulanmasını sağlayan yasa değişikliklerinin geri kalan askeri etki biçimlerine son vermesi şarttır.

Yüksek Öğretim Kurulu'ndan askeri temsilcinin çıkarılmasının Türk ordusunun eğitim sahnesindeki son gösterisi olması şimdilik pek mümkün görünmüyor. Anayasa değişiklikleri önerisinin Meclis'te görüşmeye açıldığı gün, Genelkurmay Başkanlığı bir bildiri yayımlaydı "Türk Silahlı Kuvvetleri, Avrupa Birliği sürecinde ülkemizin önünü açıcı ve yapıcı katkı sağlamak amacıyla, son Anayasa değişiklikleri içerisinde yer alan doğrudan kurumumuzla ilgili konularda dahi karşı görüş belirtmek için haklı gerekçeleri olduğu halde, görüş belirtmekten özenle kaçınmıştır."²² Söz konusu bildiri, Adalet Bakanlığı'nın Yükseköğretim ve Yükseköğretim Personeli Kanunu'nda Değişiklik Hakkında Kanun tasarısını keskin bir dille eleştirmiştir. Genelkurmay Başkanlığı, Yüksek Öğretim Kurulu'nu, bu yönde karar vermesi halinde tek tek üniversitelerin koordinasyonu ve denetimi dışındaki diğer sorumluluklarını devretmesine olanak tanıdığı için yasa tasarısını şiddetle eleştirmiştir. Aslında, yasa tasarısı bu "diğer sorumlulukların" (ki eğitimin, öğrenmenin ve bilimsel araştırmanın yönlendirilmesi ve idaresi, üniversitelerin gelişiminin planlanması, tahsis edilen fonların etkili biçimde kullanılması, öğretim kadrosunun eğitimi gibi konuları içerir) devredilmesini ya da devredilmemesi yetkisini büyük ölçüde YÖK'ün ellerine bırakmıştır. Eğer reformun amacı gerçekten de kurumsal özerkliği ve akademik özgürlüğü korumak olsaydı, bu sorumlulukların zaten kesin ve resmi olarak devredilmesi gerekirdi.

Genelkurmay Başkanlığı, imam-hatip liselerinden mezun olan öğrencilerin normal liselerden gelen öğrencilerle eşit taban üzerinden üniversiteye başvurabilmelerini²³ sağlayacak bir düzenlemenin "amaçladığı 'öğrenim birliği' ve 'laik eğitim ilkelerini' zedeleyeceği açık" olduğu²⁴ ileri sürmüştür. Genelkurmay Başkanı'nın bildirisini, eğitim konularına askeri müdahale hakkının kendini yeniden hissettirmesi ve YÖK'ü bu müdahalenin bir aracı olarak muhafaza etme girişimi olarak yorumlanabilir.

Yasa, 13 Mayıs 2004'te, Yükseköğretim ve Yükseköğretim Personeli Kanunu'nda Değişiklik Hakkında Kanun (5171 sayılı yasa) olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edildi; ancak bu yazının yazıldığı tarihte Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in söz konusu yasayı Anayasa'ya ve laiklik ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle veto etmesi bekleniyordu. Yasa Meclis'te bir kez daha kabul edilirse, Cumhurbaşkanı'nın Anayasa Mahkemesi'ne başvurma yetkisi bulunuyor.

²¹ Profesör Kemal Gürüz bu görevde ikinci dönemini tamamladı. 11 Aralık 2003'te yeni YÖK Başkanı olarak Profesör Erdoğan Teziç atandı.

²² Genelkurmay Başkanlığı, Basın Bülteni, 6 Mayıs 2004.

²³ Dini eğitim veren (*imam-hatip liseleri*) okullar öğrencileri imam olarak yetiştirmek üzere kurulmuştu. Mevcut yönetmelikler uyarınca bu öğrencilerin ilahiyat fakülteleri dışındaki üniversitelere kabul edilmeleri son derece zor.

²⁴ Genelkurmay Başkanlığı, Basın Bülteni, 6 Mayıs, 2004.

Düşünce ve ifade özgürlüğü üzerindeki etkisi

1980'li yıllardan bu yana, YÖK tarafından soruşturma açılması ya da disiplin cezası verilmesi tehdidi, akademik topluluk içinde sıkı bir otosansür uygulanmasına yol açmıştır. Anayasa'da yükseköğretim için onaylanmış siyasi eğilimlerden farklı görüşteki akademisyenler, bu görüşleri Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamında koruma altına alınmış bile olsa, yasal ya da idari nitelikteki disiplin cezalarıyla karşı karşıya kalmaktadır.

Sözgelimi, 27 Eylül 2000 tarihinde YÖK'un bir disiplin kurulu, Kırıkkale Üniversitesi öğretimlerinden Alev Erkilet Başer'i, kurula göre laiklik karşıtı ve İslamcı bir doktora tezi yazdığı için Atatürk inkılaplarına aykırı davranmaktan suçlu buldu. Usul ve şekil yanlışlıkları, eksiklikleriyle dolu bu hüküm, biri emekli deniz yüzbaşı olan üç kişilik bir kurulun hazırladığı rapora dayanıyordu.²⁵ Hüküm gereğince Nisan 2001'de Alev Erkilet Başer'in görevine son verildi. Başer'in yayımlanmış tezi Türkiye, İran ve Mısır'daki İslamcı hareketler arasında bir karşılaştırma niteliğindedi ve ilk sayfasında *Bismillahirrahmanirrahim* [esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla] yazısı ile Ayetullah Humeyni'nin iki resmi buluyordu.

7 Aralık 1999'da, Ankara Üniversitesi'nden Dr. B. internet üzerindeki bir tartışma grubunun sitesinde yayınlanan ve yaşama karşı gününü gün etmeci (*carpe diem*) türünden yaklaşımı savunan bir şiire, gülünçlü bir öyküyle yanıt veriyor, Kurtuluş Savaşı'nda Atatürk böylesi sorumsuz bir yaklaşımı benimsemiş olsaydı neler olabileceğini kurguluyordu. Dr. B'ye YÖK tarafından derhal ağır bir soruşturma açıldı, kendisi "elektronik posta yoluyla Atatürk'ün yüce anısına alenen hakaret etmekle,"²⁶ suçlandı. YÖK'ün soruşturması sırasında üniversite yetkilileri Genelkurmay Başkanlığı'na²⁷ bile yazarak söz konusu e-posta hakkında görüş istediler. Genelkurmay Başkanlığı da verdiği yanıtta bu ifadelerin "uygunsuz" ve "Atatürk'ün anısını küçültücü nitelikte"²⁸ olduğunu belirtti. Neyse ki yapılan duruşmada tüm tanıklar, söz konusu e-postanın yalnızca gülünçlü bir öykü ve yazarın Türk tarihi uzmanı olduğu, yazdığı başka yazılarla Atatürk'ün yaşamı hakkında bilgi ve takdir duygusu taşıdığı yolunda ifade verince Dr. B'ye yöneltilen suçlamalar 2000 yılının ortalarında kaldırıldı.

Ocak 2000'de YÖK, İstanbul Üniversitesi'ne Hukuk Fakültesi profesörlerinden Bülent Tanör için *Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri* başlıklı ve Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) tarafından yayımlanan dönüm noktası niteliğindeki raporu kaleme alması nedeniyle disiplin soruşturması açma emri verdi. Bu soruşturma, Profesör Tanör'ün kurallara aykırı biçimde söz konusu çalışmadan üniversiteyi haberdar etmediği savı üzerine odaklandı, ama hemen herkes soruşturmanın siyasi nedenleri olduğunu

²⁵ Başer'in görevden alınmasına ilişkin 20 Aralık 2000 tarihinde Ankara İdare Mahkemesi'ne kararın gözden geçirilmesi için verdiği dilekçenin, İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin dosyasındaki sureti; İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin, Alev Erkilet Başer ile görüşmesi, Ankara, 27 Mayıs 2001.

²⁶ İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin görüşmesi; şahıs kimliğinin saklı tutulmasını istemiştir.

²⁷ En üst düzeydeki askeri komutan.

²⁸ İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin görüşmesi, İstanbul, 28 Mayıs 2001. Şahıs kimliğinin saklı tutulmasını istemiştir.

kabul ediyordu. Rapor Türk yasalarını, Anayasası'nı ve eğitim sistemini eleştiriyor, zamanın hükümetine o tarihte ağır gelen pek çok tavsiye içeriyordu. Bu tavsiyeler bugün yasal ve anayasal değişiklikler olarak benimsenmiştir.²⁹ Profesör Tanör, Şubat 2002'de yaşama veda etti.

YÖK ayrıca Türkiye'deki etnik azınlık gruplarla ilgili her türlü akademik faaliyeti de sıkı bir biçimde dizginliyor. YÖK, Kürt dili ya da tarihine ilişkin araştırma yapan akademisyenleri, azınlık dillerinde de eğitim görmek isteyen öğrencileri cezalandırıyor.

Ekim 2001'de kabul edilen anayasal değişikliklerle ifade özgürlüğünü kısıtlayan yasal hükümlerde geçen "kanunla yasaklanmış olan ... bir dil" ifadesi kaldırılmış oldu. Bunun ardından üniversite öğrencileri Kürt dilinde seçmeli derslerin de ders programına konmasına yönelik bir hareket başlattı. Bu hareket sonucunda 2002 yılının Ocak-Ağustos ayları arasında tüm Türkiye'de binlerce kişi gözaltına alındı. Çok sayıda öğrenci, kimseyle görüştürülmedikleri gözaltı süresi içinde kendilerine işkence ya da kötü muamele yapıldığını bildirdi. Bir sivil toplum kuruluşu olan Türkiye İnsan Hakları Derneği'ne göre, Ocak-Ağustos 2002 tarihleri arasında polis, Kürt dilinde eğitim için dilekçe veren 3621 öğrenci ya da öğrenci velisi gözaltına alındı, bunlardan 446'sı yasadışı silahlı örgüte yardımla suçlandı.³⁰

3 Ağustos 2003 tarihli ve 4771 sayılı yasa, 1983 tarihli ve 2923 sayılı Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi ile Türk Vatandaşlarının Farklı Dil ve Lehçelerinin Öğrenilmesi Hakkında Kanunda değişiklik yaparak özel okullarda okuyan öğrencilerin "Türk vatandaşlarının günlük yaşamda kullandığı çeşitli dil ve lehçelerde" ders görebilecekleri hükmünü getirdi. Bu, öğretilmesi daha önce yasak olan Kürtçe ve Lazca gibi azınlık dillerine gönderme yapan bir ibare idi.

Bu aşamadan sonra, dilekçe verdikleri için gözaltına alınan öğrenciler salıverilmeye başladı ve yargı sürecindeki pek çok dava da beraatle sonuçlandı. Yine de dilekçe veren öğrencilerden kimileri suçlu bulunup üç yıla kadar hapisle cezalandırıldı. Dilekçe eyleminin örgütlenmesinde yer alan öğrenciler çok daha ağır hapis cezaları aldı. Pek çok öğrenci okuldan uzaklaştırıldı ya da okulla ilişkileri kesildi. Dilekçe verdikleri için hapis cezasına çarptırılan öğrencilerin temyiz davalarında kısmi bir başarı elde edildi, okullarından uzaklaştırılanların büyük çoğunluğu idare mahkemelerinde açılan davalar sonucunda okullarına geri döndü.

Bu yeni yargısal tutum memnuniyetle karşılanıyor; ama hâlâ dilekçe verdikleri için haklarında suç duyurusunda bulunulan, üniversite tarafından disiplin soruşturmasına alınan öğrenciler var. Türkiye'nin batısındaki Afyon ili Kocatepe Üniversitesi, Ocak 2002'de dilekçe verdikleri için yirmi dört öğrenciyi iki sömestr boyunca okuldan

²⁹ Gül Demir, "Profesör Bulent Tanör, İstanbul Üniversitesi'nden ihraç ediliyor" *Turkish Daily News*, 27 Eylül 2001.

³⁰ İnsan Hakları Derneği'nin bildiri, 17 Ekim 2002, İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin dosyasındaki suret belge.

uzaklaştırma kararı aldı. Öğrenciler bu karara Denizli İdare Mahkemesi'nde itiraz ettiler, ama 23 Aralık 2002 tarihinde mahkeme itirazları reddetti.

Nisan 2002'de Dicle Üniversitesi disiplin kurulu, üniversitenin Hukuk Fakültesi öğrencilerinden Ahmet Turan'ı seçmeli Kürtçe dersi talebiyle dilekçe verdiği gerekçesiyle bir yıl süreyle okuldan uzaklaştırdı. Turan daha önce de dilekçe vermektan "silahlı örgüte yardım" suçlamasıyla üç yıl dokuz hapis cezasına çarptırılmıştı. Ocak 2003'te Diyarbakır İdare Mahkemesi uzaklaştırma kararının kanunsuz olduğuna karar verdi ve hapis cezasına yönelik temyiz davası hâlâ süren Turhan okuluna geri döndü. Ne var ki Mayıs 2003'te hakkındaki mahkumiyet kararı nedeniyle okuldan atıldı. YÖK disiplin yönetmeliğine uyarınca "devlete karşı suç" işleyenler okulla ilişkisi kesiliyor. Turhan'ın hapis cezası temyizde bozuldu. Şimdi ise yerel ceza mahkemesinde verdiği dilekçenin ırk düşmanlığını tahrik ettiği gerekçesiyle, Türk Ceza Yasası'nın 312. maddesi uyarınca yargılanıyor. Turhan bir kez daha suçlu bulunursa, bundan sonra hiçbir yükseköğretim kurumuna kayıt yaptıramayacak.

Ocak 2003'te Abdurrahim Demir, Ocak 2002'de ders programına Kürtçe derslerin eklenmesi talebiyle toplanan 1540 dilekçeyi sunarak kanıtlandığı iddia edilen "silahlı örgüte yardım" suçlamasıyla üç yıl dokuz ay hapis cezasına çarptırılmasının ardından okumakta olduğu Dicle Üniversitesi'nden atıldı. Demir'in cezası da temyizde bozuldu; şu anda Türk Ceza Yasası'nın 312. maddesi uyarınca onun da yargılanması sürüyor.

3 Ağustos 2003 tarihli ve 4771 sayılı yasa ile bunu izleyen reformların sağladığı azınlık dillerinde yayın yapılması, Türkçe olmayan isimler üzerindeki kısıtlamanın yumuşatılması, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) katılımı için getirilen Kopenhag Kriterleri sayesinde gerçekleşti. Bu kriterler, "AB üyeliği sürecinde sonraki aşamalara geçmeden önce", Türkiye'nin "demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını garanti etme ve azınlıkların korunması ve sayılmasında kurumsal kararlılık" kazandığını göstermesini gerektiriyor.³¹ Kürtçenin Türkiye'de üniversitelerde okutulup okutulmayacağı, üniversitenin kendi öğrencilerinin ve öğretim kadrosunun çıkarları doğrultusunda kaynak yeterliliğine bağlı olarak özgürce karar verebilmesi gerekir. Oysa YÖK son iki yılda kaydedilen değişikliklerin çok gerisinde kaldı, üstelik takındığı tutumda AB'nin gerektirdiği "azınlıklara saygı"dan eser yok. Ekim 2001 tarihli anayasal değişiklikler "yasayla yasaklanan diller" kavramı kaldırıldığında, YÖK, yapılan reformu tanımayan üniversitelerin rektörleri eliyle bir karar çıkardı.³² Rektörler, "Kürtçe eğitim için dilekçe vermek, dersliklerde Kürtçe okumak ve yazmak, sınavlarda Kürtçe yanıt vermek, Kürtçe panel, konferans ve tiyatro düzenlemek, ayrıca Kürtçe afiş ve poster asmak" dahil Kürt kimliğini onaylayan her türlü etkinliği yasakladı. YÖK'ün kararında bu tür etkinliklerin "masum değil, planlı ve örgütlü [olduğu bunların] ya PKK tarafından doğrudan ya da

³¹ Başkanlık Kararları, Kopenhag Avrupa Konseyi, Haziran 1993, 7.A.iii.

³² Dorian Jones, "Kürt Dili Kampanyasını Ezme Eylemi"; *Times Yükseköğretim Eki*, 7 Aralık 2001; "Rektörler Komitesi Üniversite Öğrencilerini Kürtçe Eğitim Kampanyasına Karşı Uyarıyor," *Turkish Daily News*, 19 Şubat 2002.

PKK'nın yoldaşları ve destekçileri tarafından dolaylı olarak düzenlendiği," görüşü ileri sürüldü.³³

Kurumsal özerklik üzerindeki etkisi

Kurumsal özerklik, öğretim üyelerine kadro hakkı (tenure) tanıyan, böylelikle onları kadrolaşma ve idare konularında siyasi yönelimli müdahalelerden koruyan bir sistem dahil pek çok değişik öğeyle oluşur. İş güvencesi hakkı tanıyan (ya da benzeri) etkili bir sistemin koruyuculuğu olmadığı için zaman zaman siyasal ya da sendika bağlantılı faaliyetlerinden dolayı Türk akademisyenlerinin görevlerine alelacele son verilebilmektedir. Türk hükümetinin öğretim görevlileri için kullandığı idari değerlendirmeler ve kısa dönemli sözleşmeler belirsizlik doğurmakta, kurumsal özerkliği zayıflatmakta ve akademik etkinlikleri dondurmaktadır.

2547 sayılı yasanın 7/1 ve 13/b-4 maddeleri rektörlere ve YÖK'e öğretim üyelerini ve idari kadroyu sürme, öğretmen ve öğrencileri okuldan atmak üzere soruşturma başlatma ve okuldan atma işlemlerini başlatma konusunda geniş yetkiler vermekte, ama bunların uygulanmasını düzenleyen kural ve nesnel ölçütler bu yetkileri veren hükümler içinde yer almamaktadır. Okuldan atma ya da sürme işlemleri doğrudan YÖK ya da bizzat kendileri de YÖK'ün baskısıyla karşı karşıya olan üniversite rektörleri tarafından yapılabilmektedir. Mevcut YÖK kuralları uyarınca siyasi ihlaller yüzünden işlerine son verilen akademisyenlerin kamu sektöründe eğitimle ilgili olsun ya da olmasın herhangi bir görev almaları yasaklanabilmektedir.³⁴ Bunun sonucunda da hem öğretim kadrosu bir tür sürgün tehdidiyle yıldırılmakta hem de askeri etki altındaki devletin dayattığı kurallara boyun eğmeyen akademisyenlerin ihracı söz konusu olmaktadır.

YÖK, kimi olaylarda üniversiteleri yönlendirmek ve boyun eğdirmek için zaten elindeki yetkilerini bile aşmaktadır. Sözgelimi, 1990'ların sonlarında YÖK, sosyal demokrat eğilimleriyle tanınan genç bir kadroya sahip Mersin Üniversitesi'ni açık açık dekan atamalarını etkilemekle suçlama girişiminde bulundu. 1997'nin sonlarında üniversite senatosu çıkardığı kararla YÖK'ün üniversitenin hangi alanlarına yetkisini aşarak müdahale ayrıntılarıyla belirtti, YÖK'ün tutumuna karşı resmi bir protesto başlattı ve bu konudaki kaygılarını açıklayan bir basın bülteni yayımladı. Bunun üzerine YÖK rektör için soruşturma başlattı, ama onu görevden almayı başaramadı. YÖK ayrıca "ayaklanmanın" ardındaki kişiler olarak görülen dört öğretim görevlisine karşı da harekete geçti. Hedef alınanlardan biri de Ekonomik ve İdari Bilimler Fakültesi profesörlerinden Zafer Üskül'dü. Üskül, İnsan Hakları İzleme Komitesi'ne şunları söyledi:

³³ "Türkiye Kürtçe Eğitim İsteyen Öğrencileri Cezalandırmaya Hazırlanıyor," Ajans France-Presse, 27 Kasım 2001; "YÖK Kürtçe eğitim taleplerine disiplin cezası veriyor: YÖK Kürtçe eğitim taleplerinin Türkiye'nin bölünmezliğini tehdit eden bölücü faaliyetlerin bir parçası olarak PKK tarafından planlandığını belirtiyor," Turkish Daily News, 29 Kasım 2001.

³⁴ Yükseköğretim Kurumlarında İdarecilere, Öğretim kadrosuna ve Hizmetlilere İlişkin Disiplin Yönetmeliği, madde. 11, paragraf. b. değişiklik tarihi 7 Kasım 1998.

Eylül 1999'da arkadaşlarım bana telefon ederek öğretim üyesi sicilime kötü sicil notu koyulduğunu söylediler. 1997 ve 1998 yıllarındaki kayıtlarıma YÖK Başkanlığınca “kötü” notu verilmişti. Bu bütünüyle yasadışı bir işlemdi, ben de her iki kaydın iptali için Adana İdare Mahkemesi'nde dava açtım ve ikisini de kazandım. YÖK kararını temyizine gitti ama iki davayı da kazandım. 1998 ve 1999 için sicillerine “kötü” notu konan iki profesör daha vardı. Yetkililer bu notları “çok kötü” olarak değiştirmeye çalıştı. Üst üste iki “çok kötü” alınca bir başka üniversiteye naklediliyorsunuz. Bu profesörler de itiraz ettiler ve ikisi de kazandı. Rektör yardımcısı [ki YÖK'e karşı çıkanlar arasında olduğu sanılıyordu] isteği dışında Fırat Üniversitesi'ne nakledildi. Bunun üzerine o da dava açtı ve kazandı. Böylece YÖK bize karşı tüm davaları kaybetmiş oldu. Bir mahkeme kararının bir ay içinde uygulanması gerekir, ama üzerinden bir ayı aşkın zaman geçti [rektör yardımcısı] hâlâ görevine iade edilmiş değil.³⁵

Mersin Üniversitesi profesörleri mahkemeye sunulan belgelerde “Atatürkçülükte zayıf” olmakla ve aşırı uçtaki siyasi hareketlere eğilim göstermekle suçlandılar. Profesör Üskül, tüm davalarda mahkemenin, bu sicillerin nesnel gerekçelere dayandırılmadığı yolunda karar verdiğini belirtti. Üskül, bu durumun açıkça görevi kötüye kullanma olduğu ve Türk Ceza Yasası'nın 240. maddesine göre suç oluşturduğu gerekçesiyle savcılığa suç duyurusunda bulundu. Savcılık, Milli Eğitim Bakanı'nın başkanlık ettiği YÖK Genel Kurulu'nun onayı olmaksızın dava açmadığı için herhangi bir soruşturma başlatılmadı.

Daha çok Kürtlerin bulunduğu güneydoğudaki üniversitelerde en önem verilen şey, devlete siyasi bağlılıktır. Diyarbakır'da 1982 yılında kurulan Dicle Üniversitesi'nin ilk iki rektörü emekli askerdi. Kimliğinin korunma amaçlı gizli tutulmasını isteyen bir öğretim görevlisi, İnsan Hakları İzleme Komitesi'ne üniversite kampusunda polis ve jandarmanın son derece aktif olduğunu, yeni atamaların listelerini incelenmek üzere güvenlik güçlerine gönderdiklerini bazı rektörün de hiç saklamaya çalışmadıklarını söyledi. Üniversitenin güvenlik güçleriyle bu yakın bağlantısı söylenenlere göre iş rektör seçimine geldiğinde öğretim üyelerini sindirmekte kullanılıyordu. Yine söylenenlere göre belirli rektör adaylarını destekleyen öğretim üyeleri akademisyenlere giderek gerektiği gibi oy vermezse yaşamın “zorlaşacağı”nı söylüyordu. Bir akademisyenin anlattıklarına göre:

Ben dahil çeşitli kişilere jandarmanın elinde kuşkulu siyasi yönelimleri olan kişilerin listesi bulunduğu, bu listedekilerin Dicle Üniversitesi'nden daha kötü koşullardaki başka bir yere rahat olarak *sürülebileceği* söylendi. Rektör seçimleri gizli oyla yapılır, ama biz, seçtiğimiz adayların adlarını

³⁵ İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin Profesör Üskül'le görüşmesi, İstanbul, 5 Haziran 2001.

bir karta yazmak zorundayız... tabii bu durumda kimin kime oy verdiğini bulmak hiç de zor değil.³⁶

Halen yürürlükte olan Yüksek Öğretim Yasası (2547 sayılı yasa) uyarınca, Yüksek Öğretim Kurulu her üniversitede atamaları ve idareyi denetleyerek yönlendirme konusunda büyük yetkilere sahiptir. Bu yetkilerin kullanılması kurumsal özerkliğe ciddi biçimde zarar verir. YÖK bu yetkilerini, sözcümleri İstanbul'daki bir özel üniversite olan Fatih Üniversitesi gibi bağımsız öğretim kurumlarını tehdit etmek için kullanmıştır. Türk Hükümeti 1990'ların başlarında, yükseköğrenim talebiyle yönetimin karşısına çıkan ve sayıları gitgide artan öğrencilerin devlet üzerindeki baskısını gidermek üzere özel üniversitelerin gelişimine destek verdi. Türkiye'deki yetmiş bir üniversitenin yirmi biri özeldir. YÖK, yalnızca kişilerin değil vakıfların ve şirketlerin de üniversiteleri finanse etmesine izin vererek Türkiye'nin önde gelen vakıflarından kimilerinin –ki bunların arasında din esaslı vakıflar da vardı- ülkenin gitgide artan yüksek öğrenim gereksinmesinin karşılanmasına yardımcı olmalarının yolunu açtı.

Fatih Üniversitesi 1996 yılında, dinsel uyanış hareketi öncülerden Fethullah Gülen'in yönetimindeki bir özel vakıf tarafından kuruldu. Mühendislik, iktisat ve idari bilimler, beşeri bilimler, tıp fakültelerinden oluşan üniversitenin açılışında YÖK Başkanı, Başbakan'la birlikte yer aldı.

2000 yılına gelindiğinde YÖK, özel üniversitelere yönelik tavrını değiştirmeye başlamış, sınırlı da olsa YÖK'ün hoşuna gitmeyen bir biçimde bağımsızlık sergilemeye başlayan özel üniversitelere, aldıkları yardımları kesmek ya da kapatmakla göz dağı verir olmuştu.³⁷

2001'de Fatih Üniversitesi yetkilileri, YÖK'ün üniversiteyi kapatmayı tasarladığını gazete haberlerinden öğrendiler. YÖK'e başvuran Mütevelli Heyeti'ne, YÖK'ün gündeminde böyle bir maddenin bulunmadığı bildirildi. Oysa iki hafta sonra (ve bu kez televizyon haberlerinden) YÖK'ün üniversiteden öğrenci alımını durdurmasını istediğini öğrendiler. Hiçbir akademik sanı bulunmayan emekli bir subayın da yer aldığı üç kişilik bir YÖK denetleme ekibi başlangıçta üniversitenin YÖK yönergeleriyle tam bir uyum içinde bulunduğunu saptamıştı. Oysa, YÖK Başkanı'nın kamuoyuna üniversiteyi eleştiren açıklamalar yapmasından iki hafta sonra üniversiteye yeniden gelen aynı ekip, bu kez, üniversitede kabul edilemez dinsel etkilere ilişkin ipuçları saptayacaktı.³⁸

³⁶ İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin görüşmesi, Diyarbakır, 26 Haziran 2001.

³⁷ "Altı vakıf üniversitesi devlet yardımı alamayacak," *Turkish Daily News*, 7 Ocak 2002.

³⁸ İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin Fatih Üniversitesi görevlilerinden biriyle yaptığı görüşmeden, İstanbul, 19 Mayıs 2001. İlgili kimliğinin açıklanmasını istemediğini bildirmiştir.

Bu olumsuz değerlendirmenin ardından YÖK, 28 Şubat 2001’de aldığı kararla Fatih Üniversitesi’nin devletin parasal desteğinden yararlanmasını durdurdu; Fatih, Türkiye’de devletin parasal desteğini talep eden, ama bundan yararlanamayan tek üniversite oldu.³⁹

2001 Martında YÖK, Fatih Üniversitesi’nin 2001-2002 öğretim yılı için öğrenci alımını durdurmasına karar verdi. Kararda “uygulama ve durumlarda” bir gelişme gözlenmezse Fatih Üniversitesi’nin kapatılacağına ilişkin bir de uyarı vardı.⁴⁰ Karar, “kıyafet yönetmeliğinin gerektirdiklerinden sapmalar”⁴¹ diye tanımladığı uygulamaların altını şiddetle çiziyor, bu ise üniversite yetkililerince, başörtüsü kullanımına karşı yönetimce getirilmiş bulunan yasağın ayrıcalıksız uygulanması doğrultusunda bir buyruk olarak değerlendiriliyordu. Üniversite, 29 Mayıs 2001’de Ankara 3 Numaralı İdare Mahkemesi’nde dava açtı. Mahkeme YÖK’ün kararını geçersiz kıldı. YÖK’ün mahkeme kararına uyması sonucunda öğrencilerin 2001-2002 öğretim yılı için Fatih Üniversitesi’ne kaydolmalarının yolu açılmış oldu.

Anlaşıldığı kadarıyla YÖK’ün bu tehdit edici manevraları, aşağıda daha ayrıntılı olarak tartışılacak olan başörtüsü yasağı konusunda Fatih Üniversitesi’ni hizaya getirmek amacını taşıyordu. Fatih Üniversitesi Rektörü Profesör Şerif Ali Tekalan bu konuda İnsan Hakları İzleme Komitesi’ne şunları söyledi: “Başörtüsü sorunuyla ilgili olarak size şunu söyleyebilirim ki bizim üniversitemiz, kararları uygulamaya koymak açısından Türkiye’nin öteki devlet üniversitelerinden ayrı bir durumda değil. Başörtülü öğrenciler önce uyarılıyor ve sonra, gerekirse, cezalandırılıyor. Ocak 2001’de YÖK, Türkiye’nin tüm üniversitelerine, başörtülü öğrencilerin kampuslara girmesinin bile engellenmesini bildirdi. Bu kararı uyguluyoruz.”⁴²

Yükseköğretim Yasa Tasarılarının Değerlendirmesi

Bugünkü yapıyla Adalet Bakanlığı’nın yükseköğretimle ilgili yasa tasarıları YÖK’ün, siyasilerce onaylanmış konunun bir koruyucusu olarak sürmesini sağlayacaktır. Bunun en önemli nedeni de akademik özgürlüklere anayasa ile getirilen sınırlamalara hiç değinmiyor olmalarıdır.

Gerçekten de dört yasa tasarısının tümü de yükseköğretimin amacını ulusal birliğe, “çağdaş” değerlere ve laikliğe adamaktadır. Bu kavramlar geçmişte dik başlı olduğu düşünülen kişi ve kuruluşların bastırılması amacına uygun temelleri sağlamıştı. Sözgelimi, Üniversitelerarası Kurul’un tasarısına göre eğitim sisteminin amaçlarından biri, “Türkiye Cumhuriyetini ülkesi ve milleti ile bölünmez bir bütün olarak kabul eden... bireylerin

³⁹ YÖK’ten yardım almayan ikinci üniversite ise Bilgi Üniversitesi’dir. Geniş bir çevrede Türkiye’nin önde gelen özel üniversitelerinden biri olarak değerlendirilen Bilgi Üniversitesi, YÖK’ten parasal destek almayı, kurumsal özzerliğini korumak amacı çerçevesinde kabul etmemektedir.

⁴⁰ 16 Mart 2001 tarihli YÖK kararı, aktaran *Turkish Daily News*, 17 Mart 2001: “Fatih – YÖK üniversitenin kapatılmasına karar veriyor,”

⁴¹ A.g.e.

⁴² İnsan Hakları İzleme Komitesi’nin Profesör Şerif Ali Tekalan’la yaptığı görüşmeden, İstanbul, 20 Kasım 2002.

yetişmesini sağlamaktır.” Her üç tasarı da yükseköğretim sistemini Atatürk ilkelerinin öne çıkarılmasına zorunlu kılıyor. Adalet Bakanlığı'nın Temmuz 2003 tarihli tasarısı öğretim kurumlarını, “öğrencilere, Atatürk ilke ve inkılâpları doğrultusunda Atatürk milliyetçiliğine bağlı hizmet bilincinin kazandırılmasını sağlamak”la⁴³ yükümlü kılıyor. Ulusal birlik, laiklik ve Atatürk ilkeleri Türk toplumunda çok önem verilen idealler olabilir, oysa bir araştırma kurumunu herhangi bir siyasal görüş dizgesiyle sınırlandırmak, siyasal güdülemeye de kapı açmak demektir ve akademisyenlerin resmen kabul görmüş ideolojilere uyup uymadıkları konusunda sorgulanmalarına izin vermek anlamına gelir.

Bu dört yasa tasarısında da eğitimle ilgili faaliyetleri nedeniyle YÖK çalışanları ve üyeleri hakkında soruşturma ve cezai takibat açılmasını, YÖK'ün yetkisi altında başlatılacak bir iç soruşturmaya bağlı kılan düzenleme varlığını sürdürüyor. Bu düzenleme uyarınca YÖK, söz konusu soruşturmanın ya da cezai takibatın sürdürülmesine izin vermeyebilir. Bu durum, kanıt toplanmasına ve toplanan kanıtların korunmasına yönelik olası bir engel oluşturuyor; ayrıca yargının bağımsızlığını da ihlal eder nitelikte. Üstelik, denetim ve cezai takibata karşı dokunulmazlık getiriyor ki bu da bir kamu kuruluşu için hiç de sağlıklı değil. Kötü muamele, işkence ve yasalara aykırı olarak adam öldürme suçlarına karşı güvenlik güçlerini cezai takibata karşı koruyan benzer hükümler ise kısa süre önce kaldırılmıştır.

Adalet Bakanlığı'nın Temmuz 2003 tarihli yasa tasarısı, aslında Bakanlar Kurulu tarafından seçilen üye sayısını yediden sekize çıkararak ve Cumhurbaşkanı'nın atadığı üye sayısını yediden ikiye düşürerek aslında YÖK üzerindeki hükümet denetimini arttırmıştır.⁴⁴ Milli Eğitim Bakanı'na YÖK'ü kendi başkanlığında olağanüstü toplantıya çağırma yetkisinin tanınması gibi düzenlemelerle ⁴⁵ birlikte bu durum, getirilen düzenlemelerin üniversitelerin bağımsızlığını daha da aşındıracağından, Türkiye'deki kurumlara kök salmış müşteriçilik (clientelism) riskini daha da arttıracığından korkan kimi akademik çevrelerde kaygıya yol açtı.

Adalet Bakanlığının Mayıs 2004 tarihli yasa tasarısı, Bakanlar Kurulu'nun ve Cumhurbaşkanı'nın aday sayısını her biri için beşer aday olarak belirliyor; mevcut durumdaki gibi değişebilir olsa da Genelkurmay Başkanı da aday gösterebiliyor. Milli Eğitim Bakanı'nın olağanüstü toplantı düzenleme yetkisi tasarıdan çıkarılmış olmakla birlikte, bu bakanın toplantıların otomatik olarak başkanı olma statüsü korunuyor.⁴⁶

Çoğunluğu hükümet yetkililerince atanmış üyelerden oluşan bir kurumun, eğitimi yasa gücündeki ideolojik emirlerle merkezi denetimi altında tutması, bunun yanı sıra

⁴³ Adalet Bakanlığı'nın Temmuz 2003 tarihli yasa tasarısı, Madde 5(a).

⁴⁴ A.g.y., madde 7. Üniversitelerarası Kurul'un Aralık 2003 tarihli, Yükseköğretim Yasa Tasarısı, Bakanlar Kurulu'nun aday sayısını dörde düşürerek etki gücünü önemli ölçüde azalttı. YÖK Başkanı'nın Ocak 2004 tarihli tasarısı ise mevcut yasadaki aday dengesini koruyor, Bakanlar Kurulu'nun aday sayısını, aynen yasadaki gibi yedide tutuyordu.

⁴⁵ A.g.y.

⁴⁶ Yükseköğretim ve Yükseköğretim Personeli Kanunu'nda Hakkında Kanun tasarısı, paragraf 1.

uygulanması gereken süreçlerin sıklıkla ihlal edilmesi ve keyfi kararlar alınması, akademik özgürlüğe yönelik uluslararası hukuktaki koruyucu prensiplerini ihlal etmektedir. Giriş bölümünde de belirtildiği gibi, akademik özgürlüğün temelini sağlamlaştıran, akademik bağımsızlık geleneğine ve kültürüne saygı gösterilmesidir. Yasa, son yirmi beş yılda oluşan hasarı tek başına onaramaz. Hükümet uygun sistemleri, uygulanabilir koruyucu önlemleri oluşturacak yasalar çıkarmalıdır. Aynı zamanda atama yetkisini de kullanmalıdır; ama bunu, güç alanını genişletmek için değil, üniversite sisteminin ileride gelişeceğine ve korunacağına güven duydukları bir ortamda çalışan, birbirinden değişik akademisyenler topluluğunu beslemek için yapmalıdır. YÖK, 26 Eylül 2003'te verdiği bir demeçte yasal düzenlemelere geçmeden önce "sağlıklı bir tartışma süreci" yaşanması gerektiğini bildirdi. Bu değerli bir öneridir. Üstelik Üniversitelerarası Kurul'un ve YÖK Başkanı'nın tasarıları bu tartışmadan doğmuştur. Ne yazık ki şimdiki halleriyle bu iki tasarı da Adalet Bakanlığı'nın hazırladığı tasarıdaki eksiklikleri giderecek, Türkiye'de üniversitelerin gelecekteki özgürlüğünü ve bağımsızlığını güvenceye alacak nitelikte değildir.

Akademik Özgürlüğe İlişkin Öneriler

İnsan Hakları İzleme Komitesi, yapması gerekenlere ilişkin Türk hükümetine şu önerileri getirmektedir:

- T.C. Anayasası'nın özellikle 130. ve 131. maddelerinde yer alan akademik özgürlüklere yönelik anayasal sınırlamaları kaldırılmalı.
- Araştırma ve eğitim çalışmalarının siyasi yönelimi nedeniyle akademisyenlerin cezalandırıcı işlemlerle karşı karşıya kalmasına yol açabilecek her türlü ifade Yükseköğretim Yasası'ndan çıkarılmalı.
- Yükseköğretimi düzenleyen yasaların Türk üniversitelerinin kurumsal özerkliği ilkesi etkin bir biçimde güvence altına alınmalı. Başka deyişle:
 - YÖK'ün yükseköğretime ilişkin yetkisi uzun dönemli planları koordine etmekle sınırlandırılmalı.
 - Planlama ve eşgüdüm dışındaki tüm görevleri Üniversitelerarası Kurul ve her üniversiteyi yöneten yetkili organlar arasında paylaşılmalı, böylece öğretim ve araştırma çalışmalarının yalnızca akademik değerler çerçevesinde gelişmesi sağlanacaktır.
 - Yalnızca ve kesinlikle akademik yetkiler çerçevesinde kalmak kaydıyla, üniversite senatolarının, yürütme kurullarının, fakülte kurullarının ve fakülte yürütme kurullarının yasal yetkileri genişletilmeli.

- Üniversitelerin özerkliği ve bilimsel bağımsızlığı güvence altına alınarak onların birer eğitim ve araştırma kurumu olarak çalışabilmelerine olanak tanınmalı.
- Üniversiteler azınlık dilleri ve kültürlerine saygı göstermeye teşvik edilmeli.
- Akademik denetleme kurullarından asker üyeler çıkarılmalı.
- Fikir aşırıcılığı (intihal) gibi akademik suçlar dışındaki tüm konularda YÖK'ün disiplin kurulları kaldırılmalı.
- Hazırlanacak yasal düzenlemelerin öğretim üyelerinin iş güvenliği (kadro) konusundaki kazanılmış haklarına saygı göstermeyi güvence altına almasına; atamalarda ve disiplin işlemleri sırasında (cinsiyete, etnik kökene, dine, siyasal görüşe dayalı ayrımcılık gibi) hakça olmayan ya da yasaklanmış ölçütleri en aza indirecek adaletli işlemler içermesine özen gösterilmeli.
- Türkiye'nin Uluslararası Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin (ICESCR) onaylanması sürecinde akademik özgürlüklere zarar verebilecek bir çekince koyulmamalı.
- 1980'den bu yana akademik etik ölçütlerinin ağır ihlali ya da adi suç oluşturan etkinlikler dışındaki nedenlerle yükseköğretimden uzaklaştırılan akademisyenlerin ve öğrencilerin yükseköğretimde yeniden yer almalarını engelleyen sınırlamaları kaldırılmalı.
- YÖK'ün üniversite çalışanlarına ve YÖK üyelerine yönelik soruşturma ve adli takibatı engelleme yetkisi kaldırılmalı.

Başörtüsü Takanların Yükseköğretime Kabulü

Zorunlu tesettür politikaları ve kadın giyimine ilişkin benzer sınırlamalar uluslararası insan hakları standartlarını ihlal eden uygulamalardır ve İnsan Hakları İzleme Komitesi tarafından sürekli olarak eleştirilmiştir.⁴⁷ Türkiye'nin başörtüsü kullanan kadınları

⁴⁷ İnsan Hakları İzleme Komitesi, "World Report 2003, Events of 2002: Afghanistan," [Dünya Raporu 2003, 2002 olayları: Afganistan] (New York: Human Rights Watch 2003); İnsan Hakları İzleme Komitesi, "World Report 2003, Events of 2002: Saudi Arabia," [Dünya Raporu 2003, 2002 olayları: Suudi Arabistan] (New York: Human Rights Watch 2003); İnsan Hakları İzleme Komitesi, "World Report 2002, Events of 2001: Afghanistan," [Dünya Raporu 2002, 2001 olayları: Afganistan] (New York: Human Rights Watch 2002); İnsan Hakları İzleme Komitesi, "World Report 2002, Events of 2001: Iran," [Dünya Raporu 2002, 2001 olayları: İran] (New York: Human Rights Watch 2002); İnsan Hakları İzleme Komitesi, "World Report 2001, Events of 2000: Saudi Arabia," [Dünya Raporu 2002, 2001 olayları: Suudi Arabistan] (New York: Human Rights Watch 2000); İnsan Hakları İzleme Komitesi, "Humanity Denied: Systematic Violations of Women's Rights in Afghanistan," [İnkar Edilmiş İnsaniyet: Afganistan'da Kadınların Haklarına Sistemik İhlaller] A Human Rights Watch Report, cilt 13, sayı 5(C), Ekim

eğitimden dışlama politikası da sözü edilen uluslararası normlarla çelişmektedir. Öğretim kurumlarında başörtüsünün yasaklanması, kadınların çarşaf ya da türban kullanmaya zorlandığı ülkelerde de ihlal edilmekte ve kadın haklarının temel ilkelerinden biri olan bireysel özerkliği ve seçme hakkını sınırlandırmaktadır. İnsan Hakları İzleme Komitesi, Türk hükümetini birçok kez uyararak başörtüsü kullanan kadınların üniversiteye kabul edilmesine izin verilmesini istemiştir.

Öğrencinin okula görünür dinsel simgeler içeren giysilerle gelmesini tümünden yasaklamak din özgürlüğünün engellenmesidir. Uluslararası insan hakları hukukunun başka kaynaklarının yanı sıra Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (ICCPR) de kamu yetkililerini, vicdani konularda baskılıktan uzak durmakla yükümlü kılmaktadır; devlet, okullar için giyim kuşam kurallarının hazırlanmasında bu yükümlülüğü dikkate almalıdır. İran ve Suudi Arabistan gibi kızları okulda başını örtmeye zorlayan ülkeler bu ilkeyi ihlal ediyor. Görünür dinsel simgeleri tümüyle yasaklamayı seçen ülkelerin de yaptığı farklı bir şey değildir.⁴⁸

Kamu kuruluşlarında din özgürlüğünün korunması, laiklikle de tutarlıdır. Değişik biçimlerde dinsel başlıklara yer verilmesi, kamu yetkililerinin herhangi bir dinsel görüşü onayladığı anlamına gelmeyeceği gibi kamu kaynaklarından herhangi bir harcamayı da gerektirmez. Aslında, dinsel özgürlüklerin korunması, kamu kuruluşlarının laikliğinin temelinde yatan dinsel ve vicdani farklılıklara saygının da göstergesidir. Öğrencilerin görünür dinsel simgeler taşıyan giysiler kullanmasını zorunlu kılan ya da yasaklayan politikalar, devletin vicdani konularda baskılıktan uzak durma görevinin yerine getirilmemesi anlamına gelir.

Başörtüsü kamu güvenliğine, sağlığa, düzene ya da ahlaki değerlere karşı bir tehdit değildir; başkalarının haklarını çiğnemez. Başörtüsü kendi yapısı içinde bir tehlike taşımaz, düzen bozucu değildir; eğitim işlevinin altını oymaz. Devletin dinsel giysilere ilişkin kurallar oluşturmasını haklı gösterebilecek –bu tür giysilerin kişisel ya da kamusal

2001, s. 7-8, 13-14; İnsan Hakları İzleme Komitesi, "We want to live as humans': Repression of Women and Girls in Western Afghanistan," ["İnsan yaşamak istiyoruz": Batı Afganistan'da Kadınlar ve Kızlara Uygulanan Baskılar] A Human Rights Watch Report, cilt 14, sayı 11(C), Aralık 2002, s. 33-39; İnsan Hakları İzleme Komitesi, "Killing You is a Very Easy Thing for Us': Human Rights Abuses in Southeast Afghanistan," ["Sizi öldürmek bizim için kolay": Güneybatı Afganistan'da İnsan Hakları İhlalleri] A Human Rights Watch Report, cilt 15, sayı 05(C), Temmuz 2003, s. 84-87; İnsan Hakları İzleme Komitesi basın bildirgesi, "Afghanistan: Women Still Under Threat," [Afganistan: Kadınlar hala tehdit altında] 9 Mayıs 2002; İnsan Hakları İzleme Komitesi, "Stifling Dissent: The Human Rights Consequences of Inter-Factional Struggle in Iran," [Muhalefeti susturmak: İran'daki hizip arası rekabetin insan hakları alanındaki sonuçları] A Human Rights Watch Report, cilt 13, sayı 4(E), Mayıs 2001; İnsan Hakları İzleme Komitesi, "Iran: Prosecution of Independent Cleric Condemned," [İran: Bağımsız Din Liderinin Yargılanması Kınanmaktadır] 11 Ekim 2000; İnsan Hakları İzleme Komitesi, "Saudi Arabia: Religious Police Role in School Fire Criticized," [Suudi Arabistan: Okul Yangınında Dini Polisin Rolü] 15 Mart 2002; İnsan Hakları İzleme Komitesi, "Human Rights in Saudi Arabia: A Deafening Silence," [Suudi Arabistan'da İnsan Hakları: Derin bir Sessizlik] Aralık 2001; İnsan Hakları İzleme Komitesi, "In the Name of God: Repression Continues in Northern Sudan," ["Allah'ın Namında": Kuzey Sudan'da Baskılar Devam Ediyor] A Human Rights Watch Report, cilt 6, sayı 9, Kasım 1994.

⁴⁸ İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin basın bildirgesine bakınız, "France: Headscarf Ban Violates Religious Freedom," [Fransa: Başörtüsü Yasağı Din Özgürlüğünü İhlal Ediyor] 27 Şubat 2004.

sağlığı ya da güvenliği doğrudan tehlikeye sokması gibi— özel koşullar olabilir. Ne var ki bu tür kaygılar tümünden yasaklamayı haklı gösteremez.

Birçok bağlamda, tarafsız sözcüklerle dile getirilmiş olsa bile görünür dinsel simgelerin yasaklanması, dindarlığının bir işareti olarak başörtüsü takan Müslüman kadınları asıl olarak ve dolayısıyla ayrımcı bir biçimde etkilemektedir. Öyle ki bu tür yasaklamalar doğrudan Müslüman kızları ya da kadınları hedeflemekte ya da yeterli gerekçesi bulunmamakla birlikte daha çok onları etkilemekte, bir yandan eşit öğrenim fırsatı hakkını engellerken bir yandan da uluslararası insan hakları hukukunun ayrımcılığa karşı ilkelerini çiğnemektedir.

Başka yerlerde olduğu gibi, Türkiye’de de başörtüsüyle ilgili tartışmalarda dinsel özgürlük sorunu başka pek çok sorunla iç içe geçmiş durumdadır. Mesela, dinsel köktencilik ve dinsel simgelerin siyasal amaçla kullanımı; kızlara ve kadınlara baskı uygulanması; kız çocuklarla anne-babaları arasında kuşak çatışmaları yaşanması; ve çoğulculuğun karşısına çıkarılan ulusal birlik gibi. Bu sorunlardan kimileri insan hakları bakımından önemli boyutlardadır. Öyle de olsa her biri kendi içinde çözüme ulaştırılmalıdır. Başörtüsü yasağı bu sorunlara çözüm getiremez; üstelik kadınlar ve kızlar, bu çok daha büyük çelişkileri alt etmek adına alet edilmemelidirler.

Burada sorulması gereken temel sorular, kadınların giysileri konusunda Türkiye’de yasaların ne dediği ve bu yasaların uluslararası standartlara uygun olup olmadığıdır. Zaten başörtüsü tartışmasını körükleyen etkenleri dikkate almadan bu tartışmayı anlamak olanaklı değildir. Burada özellikle de Türkiye’nin coğrafi konumu, yani kadınlarını örtünmeye zorlayan İran gibi tesirli bir ülkenin komşusu olması, Türkiye’nin eskiden beri kadınların haklarını, güvenliğini ve yaşamını, toplumun ve bizzat kendi görevlilerinin tehditlerine karşı koruyamaması üzerinde durulmalıdır.

Çeşitli siyasi gruplar, başörtüsü sorununu kendi dindar ya da laik kesimlerinin gözüne girmek için kullanıyor. Ankara Üniversitesi, Kadın Araştırmaları Merkezi danışmanlarından Aksu Bora şunları ileri sürüyor: “Her iki taraf da siyasi gündemi değiştirerek başka şeylerin tartışılmasını önleyecek biçimde yapay bir kutuplaşma yaratmaya çalışıyor. Sözgelimi, bu durum Demokratik Sol’un (DSP) [eski iktidar partisi] işine geliyor, çünkü DSP hep kendisinin laik olduğunu ileri sürerek bu tutumuyla kazanıyor. Ama islamcı parti de durumdan yarar sağlıyor, çünkü ordudan yediği ağır paylamadan sonra, o da siyasetten çekilişini telafi etmeye uğraşılıyor... Onlar için başörtüsü sorunu ellerindeki son çare, üstelik öteki sağcı partilerin karşı çıkamayacağı bir şey. Orduya gelince, bu sorunu siyasete el atmasını haklı çıkaracak bir bahane olarak ve etkisini arttırmak üzere kullanıyor.”⁴⁹ Kadın hakları konusunda çalışan yerel bir sivil toplum örgütünün koordinatörü Pınar İlkkaracan, Aksu Bora’nın kaygılarını paylaşıyor ve sorunun siyasi manipülasyona açık olduğunu belirtiyor: “Biz, Kadının İnsan Hakları İçin Kadınlar (WWHR) hareketi, kadınların giysilerine yönelik kısıtlama ve düzenleme

⁴⁹ Aygen Aytaç, “Türkiye’nin Başörtüsü Öfkesi,” BBC World Service, Türkçe Servisi, 26 Mayıs 1999.

getirmeyi amaçlayan her türlü girişime karşıyız. Bu nedenle WWHR, üniversitelerdeki *türban* yasağını kınayan pek çok açıklamada bulunduk. Bu yasak, kadın öğrencilerin öğrenim görmesine yönelik insan hakkını ihlal ediyor. Üstelik mesele, sorunun her iki tarafında bulunan siyasi partilerce de kullanılıyor... Siyasi gücü elinde tutan erkek, kadının bedenini bir savaş alanı olarak kullanmamalıdır, oysa dünyanın pek çok yerinde yapılan budur.”⁵⁰

Şimdiki hükümet kendini, “Müslüman demokrat” olarak tanımlıyor ve parçalı gündem yaratmaya çalışmadığını, kadınların istedikleri gibi giyinme hakkını içtenlikle desteklediğini ileri sürüyor. Hükümetin bunu göstermesinin yolu, başörtüsü yasasını çıkarmadan önce kadınları temsil eden sivil toplum gruplarını etkin biçimde dinleyip olanaklar ölçüsündeki en yaygın fikir alışverişiyle bu grupların görüşlerini bir araya getirmek olacaktır. Bu kaygılar hem yükseköğrenim yasasının son halinde hem de kadın haklarını korumaya yönelik yaygın bir hükümet programında yer bulduğunda, uluslararası insan hakları standartlarıyla uyumlu, yenileştirilmiş bir Yükseköğrenim Yasası, Türkiye genelinde daha yaygın bir kabul görebilir.

Başörtüsü Yasağının Geçmişi, Öğrenciler ve Öğretmenler Üzerindeki Etkisi

Çağdaş Türkiye'nin giyim kuşam konusundaki yasal düzenlemeleri 1923'te, Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün imzasını taşıyan Kıyafet Kanunu ile başladı. 1925'in Şapka Kanunu ve 1934'ün Bazı Kısvelerin Giyilmemesine Dair Kanun, dinsel giysilerin tapınma zamanı dışında giyilmemesini öngörüyor, öğrenciler ve devlet memurları için uygun giyim ölçülerini ortaya koyuyordu. Bugün de geçerli olan bu yasalarda kadınların giyimine ilişkin özel bir değinme bulunmamaktadır.

Türkiye'nin kendine özgü laikliği Atatürk'ün bir kalıtı olarak değerlendirilir. Atatürk'ün amaçlarından biri Türk kadınının konumunu yükselterek çağdaş dünya ile bütünleştirmektir. Türk kadını tarihte ilk kez onun önderliği altında kamusal yaşamda bir yer bulabildi. Atatürk, laikliği bu çabalarının bir aracı olarak görüyordu. Kendilerini Atatürk'ün en sadık ardılları olarak görenler, giysi seçimi nedeniyle kadınları eğitimden uzaklaştırma yoluna girmişlerdir, oysa Atatürk'ün başörtüsüne yaklaşımı daha yumuşaktı. Eşiyle halk içine çıktığı zamanlarda sık sık çekilmiş olan fotoğraflarda eşinin başı örtülü görünmektedir. Şunları yazmıştı: “İcab-i din olan tesettür; kadınlar için mücibi müşkilat olmayacak, kadınların hayati içtimaiyyede, hayati iktisadiyede, hayati maişette ve hayati ilimde erkeklerle teşriki faaliyet etmesine engel mani bulunmayacak bir şekli basittedir. Bu şekli basit heyeti içtimaiyemizin ahlak ve adabına mugayir degildir.”⁵¹ [Kadınların dinsel amaçlı örtünmesi bir güçlük yaratmayacaktır... Baş örtmenin bu iptidai biçimi toplumumuzun ahlaki değerleri ve davranış özellikleriyle çelişkili değildir.]

⁵⁰ İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin görüşmesi, İstanbul, 1 Kasım 1999.

⁵¹ *Atatürkçülük, Cilt 1* adlı kitapta alıntılanmış (İstanbul: Genel Kurmay Başkanlığı, 1982), s. 126.

*Hijab*⁵² giymenin İslam'ın gereklerinden biri olup olmadığı aslında yoğun tartışmaların odaklandığı bir konudur, ama 'sıkmabaş' türban takan kadınlar bunu Kuranın yorumlarına göre istenildiği için yaptıklarını söylüyor ve bu tür giyinmeyi kendi dinsel kimliklerinin vazgeçilmez bir parçası olarak değerlendiriyorlar.⁵³ Saygın *Milliyet* gazetesinin Mayıs 2003'te yaptığı bir araştırma, Türkiye hane halklarının yüzde 77,2'sinde en az bir kadının şu ya da bu biçimde başını örttüğünü ortaya koydu.⁵⁴

Kamu Kurum Ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kilik Ve Kiyafetine Dair 22 Temmuz 1981 gün ve 8/3349 sayılı Yönetmeliğin 6. maddesinde 26 Kasım 1982'de yapılan değişikliğe göre öğrencilerin, devlet memurları için öngörölmüş kurallara uygun olarak giyinmesi gereklidir. Üniversitelerde bu kuralı YÖK uygular. Tam anlamıyla uygulanıyor olsa, bu kurallar kadın öğrencilerin mini etek ve kot pantolon giymesini de yasaklamaktadır, ama yasak keyfi olarak yalnızca başörtüsüne karşı işletilmektedir.

Bu kuralların üniversitelerdeki uygulaması tutarlı olmamış, ama askeri darbeyi izleyen yıllarda, başörtüsü taktığı için üniversiteden uzaklaştırılan ya da kaydı silinen kız öğrencilerin sayısı artmış, bu durum orta sınıfın dindar kesimleri arasında rahatsızlıklara yol açmıştı. Bu kesimler, darbecilerin hükümet yönetiminden çekilmelerinin ardından 1984'te seçilerek iktidara gelen Turgut Özal önderliğindeki merkez sağ eğilimli Anavatan Partisi'nin dayandığı seçmen topluluğunun önemli bir ögesini oluşturuyordu. 1985'te

⁵² "Saklanma, örtünmegörünmekten kaçınma" anlamında Arapça sözcük.

⁵³ İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin görüşme yaptığı kadınlar başörtüsü takmalarını Kuran'ın 24.31 ve 33.59 sayılı ayetleriyle temellendiriyorlar. Bunlardan 24.31 sayılı ayet, "Mümin kadınlara da söyle: Gözlerini (harama bakmaktan) korusunlar; namus ve iffetlerini esirgesinler. Görünen kısımları müstesna olmak üzere, zinetlerini teşhir etmesinler. Başörtülerini, yakalarının üzerine (kadar) örtünler. Kocaları(ndan...) başkasına zinetlerini göstermesinler." diyor. 33.59 sayılı ayette ise, "Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına (bir ihtiyaç için dışarı çıktıkları zaman) dış örtülerini üstlerine almalarını söyle. Onların tanınması ve incitilmemesi için en elverişli olan budur," yazılıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı'na göre Kuran meali (<http://www.turkcekuran.com>).

Kadınların giyimine ilişkin Kuran'da yer alan buyruklar birbirinden çok farklı yorumlara açıktır. *Hijab* = örtünme'nin yazılı kaynaklarına ilişkin olarak din bilgini Zin al-Din şöyle yakınıyor: "10'dan fazla yorum buldum. Sanki her bilgin kendi gördüğünü desteklemek istermiş gibi, hiçbiri ötekilerle bırakın uyumlu olmayı, aynı anlayışta bile değil; hiçbiri açık bir kanıtı dayanmıyor." (Haleh Afshar'ın *Islam and Feminism* [İslam ve Feminizm kitabında alıntılanmış, Macmillan 1998, s. 13. Ayrıca s. 198-202'ye bakınız.) *Hijab* = örtünme'nin Kuran ve Hadis'teki köklerini araştıran, sosyolojik ve antropolojik etkenlerin uygulamayı nasıl etkilediğini tartışan kaynaklarda büyük ve hızlı bir gelişme vardır. Türkiye'deki durumu yansıtmak üzere dikkat çekenler arasında Elisabeth Özdalga'nın kitabı *The Veiling Issue in Modern Turkey*, [Çağdaş Türkiye'de Başörtüsü Sorunu] (Richmond, Surrey: Curzon, 1998) ve Nilüfer Göle'nin çalışması *Modern Mahrem* (İstanbul: Metis, 1991) sayılabilir. Her ikisi de Türkiye'de günümüzde görülen örtünme eğilimini çok karmaşık bir olgu olarak tanımlıyor, bunu Türkiye'deki geleneksel Müslümanlık çerçevesindeki örtünmeden belirgin biçimde ayırıyor, ama hiçbir biçimde köktendinciliğin bayrağı olma sıradanlığında değerlendirmiyor. Her iki yazar da *türban*'i, Atatürk'ün devrimleri Osmanlı dünyasını ortadan kaldırdığında geçmişle bir süreklilik kırılması yaşayan çağdaş Türkiye içinde kendilerine bir yer edinmeye çalışan inançlı kadınların daha büyük çaplı savaşımının bir parçası olarak tanımlıyor. Türban ve uzun mantoyu giyen kadın, bir yandan kendisinin ve akranlarının taşıdığı değerlerin dayattığı edep ölçütlerine uyum sağlarken bir yandan da çağdaş toplum içinde etkinliği gitgide artan biçimde yer alabiliyor. Nilüfer Göle'ye göre bu durum, gelişmişçesine, özel ile kamusal arasında, cinsiyet ayrımcısı görüşlere dayalı bir farkı da barındırıyor –ki sonuçta kaçınılmaz olarak erkek egemenliğini destekliyor.

⁵⁴ Tarhan Erdem, "Sadece yüzde 5 'türban' diyor," *Milliyet*, 27 Mayıs 2003.

YÖK, Yükseköğrenim Öğrencileri Disiplin Yönetmeliği'ni⁵⁵ değiştirerek “çağdaş olmayan giysiler” içindeki öğrencilerin cezalandırılmasını öngören yeni bir paragraf ekledi.⁵⁶ 1987'de gerilimi azaltmak isteyen Anavatan hükümeti, bu cezalara çarptırılmış öğrencileri affeden bir yasa çıkardı⁵⁷ Af yasası, dönemin cumhurbaşkanı General Kenan Evren⁵⁸ tarafından veto edildi.⁵⁹ 1988'de Yükseköğretim Yasası'nı değiştiren Anavatan iktidarı yasaya eklediği madde ile “dinsel inançlar nedeniyle boynu ve saçları örtmeyi” serbest bıraktı. ⁶⁰ Bu yasa 1989'da, Anayasa Mahkemesi'nce laiklik ilkesine aykırı olduğu, devletin birliğini, güvenliğini ve kamu düzenini tehlikeye düşüreceği gerekçesiyle iptal edildi.⁶¹

1990 yılında Anavatan hükümeti, “başka bir yasayla yasaklanmış olmadıkça, yükseköğrenim kurumlarında giyim kuşam serbesttir,” kuralını içeren 3670 sayılı yasayı çıkardı.⁶² Muhalefetteki laik Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) yasanın Anayasa'ya aykırı olduğu iddiasıyla dava açtı, ama Anayasa Mahkemesi 1991'de yasanın yürürlükte kalmasına karar verdi. Ne var ki mahkeme, karar yazısında, geçerli yasaların başörtüsü takılmasını yasakladığı yönünde görüş bildirdi.⁶³

3670 sayılı yasa ve bununla ilgili Anayasa Mahkemesi kararı, eğitimde içinde bulunulan çözümsüzlüğün temelini oluşturuyor. Başörtüsü takanlar Anayasa Mahkemesi'nin yasayı uygun bulduğunu öne çıkarıyor ve mahkemenin geçerli yasaların başörtüsünü yasakladığı yönündeki kesin savını ‘mütalaa’ yani bağlayıcı olmayan hukuksal görüş açıklaması olarak değerlendirerek göz ardı ediyorlar.⁶⁴ Çok sayıda üniversite üyesinin ve idari yargı yargıçlarının da aralarında bulunduğu yasaklamadan yana olanlar ise üniversitede başörtüsü takmanın Anayasa'ya aykırı ve bu nedenle yasadışı olduğunun Anayasa Mahkemesi'nin kararıyla doğrulandığını söylüyorlar.

⁵⁵ *Resmi Gazete*'nin 13 Ocak 1985 günlü 18634. sayısında yayımlandı.

⁵⁶ *Resmi Gazete*'nin 8 Ocak 1987 günlü 19335. sayısında yayımlandı. Bu düzenleme *Resmi Gazete*'nin 28 Aralık 1989 günlü 20386. sayısında yayımlanan değişiklikle kaldırıldı.

⁵⁷ Düzenli olarak çıkarılan bu tür ‘idari aflar’la öğrencilerin disiplin cezaları kayıtlardan silinmektedir. Bu tür aflar iktidar partilerince oyuverenler gözünde değer kazanmak için sık sık başvuru bir yoldur.

⁵⁸ General Kenan Evren, 1980 askeri darbesinin başındaki kişiydi. Ordunun 1982'de incelikle düzenlediği referandum sonucunda oy verenler hem ordunun hazırladığı anayasayı kabul etti hem de Kenan Evren'i yedi yıl için cumhurbaşkanlığına getirdi. Türkiye'yi yeniden sivil yönetimle buluşturan 1984 genel seçimleri Turgut Özal'ın merkez-sağ eğilimli Anavatan Partisi'ni iktidara taşıdı. Turgut Özal, darbenin ardından ordunun görevlendirdiği Bakanlar Kurulu'nda başbakan yardımcılığı görevini üstlenmişti, ama partisi seçimlerde ordunun yeğlediği seçenek değildi.

⁵⁹ Özdalga, *The Veiling Issue in Modern Turkey*, [Çağdaş Türkiye'de Başörtüsü Sorunu] Curzon, 1997, s. 46.

⁶⁰ 3511 sayılı yasa, 10 Aralık 1988.

⁶¹ Anayasa Mahkemesi dava sayısı 1989/1, karar sayısı 1989/12

⁶² 3670 sayılı yasa, 25 Ekim 1990. Bu sıradan cümlecik Yükseköğretim Yasası'na Ek Madde 17 olarak eklenmişti.

⁶³ Anayasa Mahkemesi karar sayısı 1991/8, 31 Temmuz 1991.

⁶⁴ Danıştay'ın kararına göre, "... Anayasa Mahkemesi'nce iptal edilmeyip yürürlükte bırakılan bir yasa kuralını görülmekte olan bir davada uygulayan yargı yerlerinin bu yasa kuralının yorumunda Anayasa Mahkemesi'nin yorumu ile bağlı olmadığı, ... duraksamaya yer vermeyecek ölçüde açıktır;" Anayasa Mahkemesi dava sayısı 1986/402, karar sayısı 1988/192.

Durum 1990'lar boyunca çözümlenmeden kaldı. Üniversiteler başörtüsü yasağını, ara sıra da olsa uygulamayı sürdürdü. Oysa Şubat 1997'deki Milli Güvenlik Kurulu⁶⁵ toplantısı sırasında silahlı kuvvetlerden hükümete yöneltilen ultiatom sivil yetkililerin (buna üniversiteler de dahildi) yasağı ayrıcalıksız yerine getirmesini talep ediyordu. Bu hareket orduyla, inançlı bir dindar olan Necmettin Erbakan'ın önderliğindeki hükümet arasındaki daha geniş çaplı bir yüzleşmenin parçasıydı. Erbakan ultiatomun gereklerini yerine getirmekte ağır kalınca, ordu kimi perde arkası etkinlikler ve kamuoyuna yaptığı açıklamalarla baskıyı arttırdı. İzleyen aylarda Refah Partisi'nin kapatılması için Anayasa Mahkemesi'nde dava açıldı. Sandalyesinden olacağından korkan milletvekilleri koalisyon partilerinden kopmaya başlayınca hükümet parlamento çoğunluğunu yitirdi. Necmettin Erbakan, Haziran 1997'de başbakanlıktan istifa etti. Bu sürece bulaşmış generallerden biri, olup bitenleri "postmodern darbe" diye nitelemişti.⁶⁶

1997'den bu yana başörtüsü yasağı hem üniversitelerde hem de üniversite dışında çok daha geniş ölçeklerde uygulandı. Kendi "laik" ehliyetini kabul ettirmek isteyen kamu görevlileri sürücü kursuna gitmek ya da açık öğretime katılmak isteyen başörtülü kadınlara engeller çıkardı. Başörtüsü takan kadınlara açıkça destek vermek de zulme çanak tutmak anlamına geliyordu. Devlet kuruluşları, yasağı uygulamak istemeyen ya da açıkça eleştiren akademisyenleri ya görevlerinden uzaklaştırdı ya da işlerinden attı. Adalet için çabalayan kadınlara yardımcı olan avukatlar polisten kötü muamele gördü. Yasağın kaldırılması için kampanya yürüten insan hakları savunucuları hakkında davalar açıldı.

Başörtüsü yasağının öğrenciler üzerindeki etkisi

Başörtüsü takan kadınların üniversitelere öğrenci olarak kayıt yaptırmasına, üniversite kampuslarına ya da sınav salonlarına girmesine izin verilmiyor. Sınıfta başörtüsü ile bulunduğu gözlemlenenler bu davranışları konusunda uyarılıyor, ısrarcı davrananlar ya okuldan uzaklaştırılıyor ya da ilişkileri kesiliyor.

Başörtüsü yasağı binlerce kadının geçici ya da sürekli olarak eğitimden uzak kalmasına yol açtı. Yüzlerce kadın da eğitim alanındaki işlerinden geçici ya da sürekli olarak uzaklaştırıldı. Tıp, fen, öğretim ya da sanat alanlarında bir meslek edinme umutları kesin olarak karartılan çok sayıda kadın İnsan Hakları İzleme Komitesi'ne kalplerinin incindiğini açıkladı. Birçok kadın gözaltına alındı, aşağılandı, kötü muamele gördü, haklarında dava açıldı. Yetkililer, Türkiye'nin laik düzenini, öbür Türk kadınlarının hak ve özgürlüklerini tehdit eden, saldırgan siyasal İslam'ın başörtüsünü bayrak olarak kullandığını söylüyor, ama yasaktan etkilenen kadınlar başörtüsünü yalnızca İslam dinine saygı ve bağlılıklarının bir dışavurumu olarak kullandıklarını dile getiriyorlar.

⁶⁵ Silahlı kuvvetlerin ve hükümetin ileri gelenleri Milli Güvenlik Kurulu toplantılarında düzenli olarak bir araya gelirler. Anayasa'ya göre Kurul'un kararları 'tavsiye' niteliğindedir, ama en azından 1980 darbesinden beri, Kurul'da silahlı kuvvetlerin etkinliği çok daha öne çıkar olmuştur.

⁶⁶ O zamanların Genelkurmay Genel Sekreteri General Erol Özkasnak, 16 Ocak 2001 günlü *Milliyet* gazetesinde anıyor.

Eğitim olanaklarından yoksun bırakılan öğrenciler Türk mahkemelerinden umar bulmakta da başarısız olmuşlardır. Üniversiteler mahkemelerde haksız ihraç suçlamalarına karşı savunma yapmaktan kaçınabilmek için çeşitli kaçamak yollar uygulamışlardır. Konunun mahkeme önüne gelebildiği durumlarda bile muhtemelen YÖK'ten ya da silahlı kuvvetlerden kaynaklanan baskılarla karşılaşmıştır. Başörtülü davacı lehine karar veren yargıçların, cezalandırıcı bir işlem olarak başka yerlere atandıklarına ilişkin raporlar bulunmaktadır. Sözelimi, 1998'de başörtüsü taktığı için 19 Mayıs 1999'da Samsun Üniversitesi'nden uzaklaştırılan Esra Ege lehine Samsun İdare Mahkemesi'nde 1 Ekim 1999'da verilen kararın hemen ardından, üç kişilik yargıçlar kurulunda çoğunluğu oluşturan oyları veren üyelerden biri, 300 kilometre uzağa, Kayseri'deki bir mahkemeye atanmıştır. Cezalandırıcı atamaların (sürgün) benzer örnekleri Edirne, Bursa ve Yozgat'taki mahkemelerde başörtüsü yasağının eğitim hakkını engellediği doğrultusunda kararlar çıktığında da yaşanmıştır.⁶⁷

İnsan Hakları İzleme Komitesi 1999 ve 2002 yılları arasında başörtüsü taktığı için okullarından uzaklaştırılan çok sayıda öğrenciyle görüşmeler yapmıştır.

Bunlardan biri de yirmi dört yaşındaki Fatma Gökçen. Fatma Gökçen 1994'te İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nin fizik bölümünü kazanır ve başörtüsüyle başvurarak okula kaydını yaptırır. Gökçen'in İnsan Hakları İzleme Komitesi'ne anlattıklarına göre, ordunun Şubat 1997 ultiatomuna değin giyim tarzı, fakülteadaki çalışmalarında hiçbir sorun yaratmamıştır. Üniversite zaman geçirmeden yasağı uygulamaya girdiğinde Fatma Gökçen bu politikayı protesto etmek amacıyla barışçı gösterilere katılır.

8 Haziran 1997 günü Fatma Gökçen, Fen Fakültesi'nin duyuru panolarından birinde asılı bildirimden, 11 arkadaşıyla birlikte ve gösterilere katıldıkları gerekçesiyle üniversiteden atıldığını öğrenerek şaşkınlığa uğrar. Gökçen, İnsan Hakları İzleme Komitesi'ne şunları söyledi: “Neden özellikle beni seçtiklerini hâlâ anlamıyorum. Ben önde gelenler arasında falan değildim. Aslına bakarsanız kendi halinde, politik anlamda pek de aktif olmayan biriydim. Sanırım cezalandırmak için beni, başkalarına ibret olsun diye seçtiler.”⁶⁸ Diploma almasına yalnızca bir ay kalmıştı. Fatma Gökçen karara itiraz etti ve mahkemelerde iki yıllık bir mücadelenin ardından 28 Haziran 1999'da İstanbul 4 Numaralı İdare Mahkemesi'nden, delil yetersizliği ve anayasal protesto hakkını kullanmış olması nedeniyle okuldan atılmasının hukuk dışı olduğunu bildiren bir karar çıkarmayı başardı..

Ne yazık ki mahkemede haklı çıkması Gökçen'in eğitim hakkına yeniden kavuşması için yeterli olmadı. Ekim 1998'den beri başörtülü hiçbir öğrencinin İstanbul Üniversitesi'nin hiçbir fakültesine girmesine izin verilmiyordu; derslerini tamamlayıp diplomasını alamadı. İnsan Hakları İzleme Komitesi'ne, elinde bir diploma olmadan yeteneklerine uygun bir işe girme olanağının bulunmadığını anladığını, bu gerçeikle yüz yüze kalmasının onda

⁶⁷ “Başörtüsü hakim yedi!”, *Zaman*, 28 ve 29 Ekim 1999.

⁶⁸ İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin telefonla görüşmesi, 28 Ekim 1999.

karmaşık duygular yarattığını anlattı: “Mesleğimi kaybettiğim için öfke duyuyorum, ama ben inancımınla mutluym ve durumu filozofça değerlendirmeye çalışıyorum.” Gökçen öğrenimini ABD’de sürdürüyor.⁶⁹

Gökçen, eğitim kurumlarında başörtüsü takılmasına izin verilmesinin başını örtmeyen kadınların ateist olarak algılanmasına ve dindar öğrenci ve öğretmenler tarafından hedef alınmasına yol açabileceği ya da üzerlerinde başlarını örtmeleri yönünde baskı oluşturabileceği doğrultusundaki savları reddediyor: “Ben üç yıl boyunca inanmayanlarla ve inananlarla birlikte okudum, bunların çoğu benim arkadaşım. Aramızda hiçbir sorun yoktu. İnşallah durum şimdikininki tersi olur da ben de başörtüsüne karşı olduğu için eğitime katılmasına izin verilmeyen her öğrencinin yanında olurum. Bu kişisel bir tercihtir.”

Başörtüsü yasağının üniversite çalışanları üzerindeki etkisi

Akademik yetkililer başını örten üniversite çalışanlarını ayıklarken büyük acılara katıldılar. Dr Sevgi Kurtulmuş türbanını çıkarmayı reddettiği için İstanbul Üniversitesi Çalışma Ekonomisi Fakültesi’ndeki doçentlik görevinden atılmıştı. İnsan Hakları İzleme Komitesi’ne şunları anlattı:

Cornell Üniversitesi’nin Endüstriyel İlişkiler Bölümünde üç buçuk yıl çalıştım. Başörtümü taktım ve 1990’dan 1993’e kadar hiçbir sorunla karşılaşmadım. 1996’da doçentlik sınavına [Türkiye’de] girdim. Başım örtülüydü, kimse de bundan yakınmadı. Sonra, 5 Ocak 1998’de, yani İstanbul Üniversitesi’nin yeni rektörünün gelişinin hemen ardından soruşturma başladı. Daha geldiği gün, yaptığı ikinci iş bana karşı bir soruşturma başlatmak oldu. Hemen açığa alındım, soruşturma ise beş ay sürdü. Yalnızca bir kınama cezası alabilirdim ama, iki yıllık terfiimi anında dondurdular. İşime son verdiler, 1 Haziran 1998’de üniversiteyle ilişkim sona ermişti.

Bu karardan çok üzüntü duydum, çünkü yıllar boyunca yeteneklerinizi geliştirmek için dur durak demeden çalışıyorsunuz. Unutmamalısınız ki bazı ailelerde bu tür kovulmalar bir felakettir –sekiz çocuklu bir aile tanıyorum; birbiri ardı sıra üniversiteye başlayıp birbirlerini desteklemeye karar vermişlerdi. Kızlardan biri, öğretim yılının beşinci yılında, tıp doktoru olmak üzereyken atıldı –böylece bütün aile belayla yüz yüze kaldı. İdari işleme İstanbul İdare Mahkemesi’nde itiraz ettim. Yetkililer benim davamın zorlu bir mahkemeye havale edilmesi için ne gerekirse yaptılar; o mahkeme de davamı beklediği gibi, reddetti... Akademik yaşamdan

⁶⁹ İnsan Hakları İzleme Komitesi’nin telefonla görüşmesi, 16 Eylül 2003.

böylesine uzun süre yasaklanacağını hiç düşünmemiştim, hâlâ da buna geçici bir şeymiş gibi bakıyorum, yasağın kaldırılacağından umutluyum.⁷⁰

Başörtüsü yasağına açıkça karşı çıkan üniversite çalışanları da en az başörtüsü takanlar kadar atılma tehlikesiyle karşı karşıya. Pek çok akademisyen yasağı eleştirdiği ya da uygulamadığı için işinden atıldı. Türkiye'nin doğusunda, Van Yüzyıl Üniversitesi'nin Tıp Fakültesi Dekanı Profesör Dursun Odabaş'ın işine, başörtüsü yasağına karşı ülke çapında düzenlenen olaysız bir gösteriyi desteklediği gerekçesiyle Ekim 1988'de son verildi. Bu olaydan bir ay önce, 20 Eylül'de rektör tüm bölüm başkanlarını toplayarak kıyafet yönetmeliğinin özellikle bu maddesinin büyük bir titizlikle uygulanması gerektiğini söyledi. Profesör Odabaş, İnsan Hakları İzleme Komitesi'ne şunları söyledi:

Ben söz alarak bu yönetmeliğin yasada hiçbir dayanağı bulunmadığını ve insan haklarıyla din özgürlüğünün ihlali olduğunu söyledim. Emir YÖK'ten gelmişti, ama biz akademisyenler emirlerin kölesi değildik ve aydın kişiler olarak konuyu tartışmalıydık. İstiyorlarsa beni cezalandırabileceklerini, ama bu yönetmeliği uygulamayacağımı açık açık söyledim. 2 Ekim'de Rektör, YÖK'e başvurarak dekanlıktan alınmamı istedi. Bu arada, 11 Ekim'de "Dine ve Düşünce Özgürlüğüne Saygı İçin El Ele" gösterisi düzenlenecekti..⁷¹

Katılanların bir insan zinciri oluşturacağı bu gösteri Van Valisi tarafından yasaklanmış olmasına karşın, Profesör Odabaş aynı gün yapılan söyleşilerde basın ve televizyon karşısında başörtüsü yasağına ilişkin görüşlerini açıkladı. Ertesi gün okula geldiğinde YÖK'ten gönderilen ve görevinden uzaklaştırıldığını bildiren bir faks mesajı buldu. 8 Ocak 1999'da Profesör Odabaş okuldan atıldı. O tarihten sonra da üniversiteyle başka bir ilişkisi olmadı.

Türkiye'nin Başörtüsü Yasağı ve Uluslararası Hukuk

Birleşmiş Millet'in her türlü dinsel hoşgörüsüzlüğün kaldırılması konusundaki özel raportörünün 2000 yılındaki Türkiye ziyaretine ilişkin raporu, Ocak 2001'de yayımlandı. Bu rapor, Türkiye Cumhuriyeti'nin laik bir ülke olarak kendine bakışına bir soru işareti yarattı. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın⁷² "din yönetiminde aşırı yetki kullandığını, öyle ki

⁷⁰ İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin telefonla görüşmesi, 12 Kasım 1999.

⁷¹ İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin telefonla görüşmesi, 30 Ekim 1999.

⁷² Diyanet İşleri Başkanlığı, Başbakanlık'a bağlıdır. 429 sayılı yasaya göre İslam'ın inanç, tapınma ve ahlaki ilkelerine ilişkin görevleri yürütmek, kamuoyunu din alanında aydınlatmak, ve tapınma yerlerini yönetmek bu başkanlığın görevleridir. 1982 Anayasası'nın 136. maddesi Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görevlerini "laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncelerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek," yürütmesini öngörmüştür. Devasa bütçesi ve kadrosuyla Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla Devlet, din adamlarını eğitir ve ücretlendirir, camiler inşa eder, okullardaki din eğitimini denetler ve cuma hutbelerinin içeriğini bile belirler.

dinin adeta devlet tarafından düzenlendiğini ve Müslümanlığın da sanki bir ‘devlet meselesiymiş’ gibi ele alındığını,”⁷³ belirtiyordu. Geçici rapor, başörtüsü sorunuyla ilgili olarak “dinin siyaset tarafından kullanılmasına ilişkin yasal kaygılar”ın yasada daha sağlam bir dayanağa oturtulması, “giysilerde ifade özgürlüğüne bu amaçla oluşturulan yasal sınırlar içinde izin verilmesi”⁷⁴ gerektiği ileri sürülüyordu. Özel raportör, giysilerde ifade özgürlüğünün yasal sınırların ayrıntılarına girmiyordu.

Türkiye Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’yi (ICCPR) ve Uluslararası Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi’ni (ICESCR)⁷⁵ hem imzaladı hem de onayladı. Başörtüsü yasağı, ICCPR’nin 18 (1) numaralı maddesine aykırı düşüyor. Bu madde şöyle:

Her insan düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak her insanın istediği dine ya da inanca sahip olma ya da bunu benimseme özgürlüğü ile bu dini ya da inancı tek başına ya da başkalarıyla birlikte, herkesin önünde ya da kimseye göstermeden tapınarak, kurallarını uygulayarak ve öğreterek açıkça ortaya koyma özgürlüğünü de içerir.

ICCPR’nin 18(3) maddesine göre bu hak, “kamu güvenliği, düzen, sağlık ve ahlakın ya da başkalarının temel hak ve özgürlüklerinin korunması gerektiğinde” kısıtlanabilir. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi’nin 18. maddeyi açıklamaya yönelik olarak 20 Temmuz 1993’te kabul edilen 22 numaralı Genel Yorum, kendine özgü dinsel başlıkların giyilmesinin dinsel yaşamın korunması gereken bir yönü olduğunu çok açık bir biçimde içerir. Komite şöyle diyor: “Dinsel inançların gereğini yerine getirilmesi ve uygulanması yalnızca törensel etkinlikleri değil ... belirli giysilerin ve başlıkların giyilmesini de içerir.”⁷⁶ 18. maddenin üçüncü paragrafına bakıldığında Genel Yorum’un bu ilkeye, “Ayrımcı amaçlarla ya da ayrımcı bir yaklaşımla kısıtlamalar getirilemez,”⁷⁷ dediği görülebilir. Aynı ilkeler ICCPR’nin, ayrımcı yasaların getirilmesini yasaklayan ve bu kuralın “kamu yetkilileri tarafından düzenlenen ve korunan herhangi bir alanda”⁷⁸ da geçerli olduğunu belirten 26. maddesinde de yer almıştır.

⁷³ Dine ve inançlara dayalı her türlü hoşgörüsüzlüğün ve ayrımcılığın kaldırılmasıyla ilgili İnsan Hakları Komisyonu Raportörünün Geçici Raporu, Ek 1, 11 Ağustos 2000, paragraf 128.

⁷⁴ A.g.y., para. 131.

⁷⁵ Bak. Not 1.

⁷⁶ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi’nin 20 temmuz 1993’te benimsenen 22 numaralı Genel Yorumu, Belge No. CCPR/C/21/Rev.1/Add.4.

⁷⁷ A.g.y.

⁷⁸ Genel Yorum 18, paragraf 12. Genel Yorum şu sonuca varıyor: “Devlet herhangi bir yasayı getirdiğinde, bu yasanın, 26. maddedeki içeriğin ayrımcı olmaması koşuluyla uyumlu olması gerekir. Başka bir deyişle, 26. maddede yer alan ayrımcılık yapmama ilkesinin yaşama geçirilmesi bu Sözleşme’de belirtilen haklarla sınırlı değildir.”

Dinsel giysiler ICCPR'nin 19. maddesi çerçevesinde de korunmuştur. Bu maddeye göre: "Herkes ifade özgürlüğüne sahiptir, bu hak hiçbir sınırla bağımlı olmaksızın her türlü bilgi ve görüşü arama, ona erişme ve onu aktarma özgürlüğünü de içerir." Dinsel inançlarını ifade etmek üzere başörtüsü kullanan öğrencilerin ve öğreticilerin hedeflenmesi bu maddeyi de ihlal etmektedir. Geçmiş hükümetler, kullananların başörtüsünü, Türkiye'deki laik düzeni kabul etmediğinin bir göstergesi olarak ortaya koyduğunu söyleyerek sınırlayıcı politikalarını haklı göstermeye çalışmışlardı. Öğrencilerin ya da öğreticilerin giyim kuşamının böyle bir görüşü ifade edip etmediği, hatta bu görüşün özgür ifade hakkının sınırlandırılması için yeterli neden olup olamayacağı pek açık değildir. Yine de devletin belirli bir grup insanı, içselleştirdikleri dinsel ya da politik yaklaşımları nedeniyle toplumdan ayırması, ayrımcılık için yeterli bir zemin oluşturabilir. ICCPR'nin 2(1) maddesi, "hiçbir ayırım gözetmeden" tüm dinsel, politik ya da başka türden görüşlere saygı göstermesini ve haklarını güvence altına almasını, devletten özellikle talep etmektedir.

ICESCR'nin 13. maddesi eğitim hakkıyla ilgilidir. Şöyle diyor: "Yükseköğretim, olası her türlü araç kullanılarak, yeterlikleri ölçüsünde herkes için eşit ölçüde erişilebilir kılınacaktır..." Madde 2(2) ise sözleşmede tanımlanan tüm hakların yaşama geçirilmesinde devletten ayrımcılık yapılmayacağını güvence altına almasını ister ve "din ya da politik ve başka türden görüşler" ayırım yapılmasının kabul edilemez olduğunu vurgular. Bu da şu anlama gelir ki öğrencinin bir üst öğretim düzeyine yükselme hakkı, yalnızca yeteneğine dayandırılabilir, onun dinsel ya da politik eğilimlerine değil.

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Giderilmesine İlişkin Sözleşme (CEDAW), eğitim hakkı konusunda kadın ile erkeğin eşitliğini vurgular. 10. madde şöyle der: "Sözleşmeye taraf olan devlet eğitim alanında kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olmasını güvence altına almak üzere ayrımcılığı gidermek amacıyla gerekli tüm tedbirleri alır, ve bunu özellikle kadınla erkeğe eşit haklar tanınmasını güvence altına almak temelinde yapar." Türkiye'nin dinsel giyimi yasaklamasının etkileri, müslüman kadın ve kızlar üzerine daha çok yansımakta ve böylelikle, hem uluslararası insan hakları hukukunun ayrımcılığa karşı koşullarını hem de eşit eğitim fırsatı hakkını ihlal etmektedir. Gerçekten de eğitim hakkını hayata geçirmenin en önemli cephesi bu tür farklı değerlere ilişkin anlayış ve hoşgörünün geliştirilmesidir. Uygulamada yasa, kimi Müslüman kadınlara kendilerini kamusal eğitim sisteminden dışlamak ya da üniversite yetkililerince dışarı atılmaktan başka bir seçenek bırakmamaktadır.

Kadınların dinsel inançlarını ortaya koyan giysiler giyme hakkı, İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Avrupa Konvansiyonu'nun din ve vicdan özgürlüğünü güvence altına alan ve ayrımcılığı yasaklayan 9. maddesiyle de korunmuştur.⁷⁹ Aynı

⁷⁹ Madde 9, paragraf 1: "Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir; bu hak tapınma, öğretme, ona uygun davranma ve gereklerini yerine getirme yoluyla ... din ya da inancını ortaya koyma özgürlüğünü de kapsar."

konvansiyonun 10. maddesi ise ifade özgürlüğünü koruma altına alır.⁸⁰ Türkiye Cumhuriyeti de konvansiyonun taraflarından biridir.

Devletin 9. maddeye getirebileceği sınırlamalar yalnızca “kamu güvenliği, kamu düzeninin (*ordre public*) korunması, sağlık, ahlak ve başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması” amaçlarına dayandırılabilir. 10. maddeye getirilebilecek sınırlamalara ise ancak “ulusal güvenlik, toprak bütünlüğü ya da kamu güvenliği, kargaşa ya da suçun önlenmesi, sağlık ya da ahlaki değerlerin korunması, başkalarının hak ve şöhretinin korunması, güvene dayalı olarak elde edilmiş bilginin açıklanmasının önlenmesi, adliyenin yetki ve tarafsızlığının korunması” koşullarında izin verilmektedir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (ECtHR) art arda verdiği kararlarda devletlere bu tür – özellikle 10 maddede sıralanan– özgürlüklerin kısıtlanması yönünde dar bir takdir alanı tanımaktadır. Mahkemenin savı, ifade özgürlüğünün yalnızca zararsız ya da geleneksel ifade biçimlerini değil, “devleti ya da toplumun herhangi bir bölümünü kızdıran rahatsız eden ya da şoka uğratan ifade biçimlerini”⁸¹ de kapsamı gerektiği yönündedir.

9(2) ve 10(2) numaralı maddelerin kısıtlayıcı lafzı düşünce, vicdan, din ve ifade özgürlüklerine yönelik sınırlandırmaları yalnızca zorunluluk çerçevesinde haklı bulmaktadır. Mahkemeye göre, “10(2) maddenin anlamında yer alan [ve aynı zamanda 9(2) maddedeki] ‘zorunlu’ sıfatı, ‘baskı oluşturan toplumsal bir gereksinme’nin varlığını işaret etmektedir.” Böyle bir gereksinmenin varlığı konusunda devlet belirli bir takdir alanına sahip olmakla birlikte, sınırlama dar anlamda yorumlanmalı, yasa formunda gerçekleştirilmeli, sınırlamaya gerekçe olan gereksinme inandırıcı biçimde tanımlanmalıdır. Türkiye’deki başörtüsü yasağının dayandırıldığı gereksinme ölçütlerinin hiçbirini tatmin edici değildir.

Sağlık ve ahlaki değerlerin korunması, başörtüsü yasağıyla pek ilgisi olmayan bir konudur. Kargaşa ya da suçun önlenmesi de öyle... Anayasa Mahkemesi’nin 1989 tarihli ve E.1989/1, K.1989/12 sayılı kararı öğrencilere uygulanan yasakta kamu düzeninin korunması gerekçesine başvurmuştu.⁸² Oysa başörtüsü Türkiye’nin her yerinde hiçbir rahatsızlığa neden olmadan yaygın biçimde kullanılmaktadır ve 1990’ların başlarında devlet üniversitelerinde de hiçbir huzursuzluğa yol açmadan oldukça yaygın olarak kullanılmıştır. Türkiye’de öğrenciler arasında politik çekişmeler kimi zaman sert olmuştur, ama bunun başörtüsüyle bir bağlantısı yoktur. Eğer öğrenciler arkadaşlarının dinsel ya da siyasal görüşlerine ya da görüşsüzlüklerine saygı göstermiyorlarsa, itirazlarını yasa çerçevesinde dile getirme olanaklarını güvence altına almak devletin, polis ve

⁸⁰ Madde 10, paragraf 1: “Herkes ifade özgürlüğüne sahiptir. Bu hak kamu yetkililerinin müdahalesi olmaksızın ve ülke sınırları dikkate alınmaksızın görüş edinme ve bilgi ya da düşünceye erişme ve bunları iletme özgürlüğünü de içerir.”

⁸¹ Birleşik Krallık’a karşı Handyside davası, ECtHR, 1976.

⁸² Başbakanlık İnsan Hakları Yüksek Koordinasyon Kurulu, Kasım 1997’de başörtüsü konusuyla ilgili bir araştırmanın sonuçlarını yayımladı. Öğrencilerin başlarını örtmesine izin verilmemesi gerektiği doğrultusunda vardıkları karar büyük ölçüde Anayasa Mahkemesi’nin bu kararına dayandırılmıştı.

üniversitelerin sorumluluğudur. Kendilerini kampustan dışlayarak uyumlu ortamın geliştirilmesini sağlamak, dini gereği başını örtme zorunluluğu duyan öğrencilerin sorumluluğu değildir.

ECHR'nin 9. maddesi uyarınca hükümet dinsel inancın açığa vurulmasını, kamu düzeni gerekçesine dayanarak sınırlandırabilir. İngilizceye kimi zaman 'public policy' [= kamu politikası] olarak da çevrilen Fransızca *ordre public* terimi, kapsamı bakımından İngilizcenin *public order* [= kamu düzeni] teriminden daha geniştir. Fransızca terim "kargaşanın yokluğunu tanımlamakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal güvenlik ve suçun engellenmesinin yanı sıra evrensel olarak kabul edilmiş insan haklarına uyumlu bir biçimde demokratik bir toplumun temelini oluşturan tüm temel ilkeleri kapsar."⁸³ *Bulut v Türkiye* davasında⁸⁴ (aşağıya bakınız) Türk hükümeti, üniversitelerdeki başörtüsü yasağının laikliği korumak için zorunlu olduğunu ileri sürdü –pratikte bir *ordre public* savunması denebilir. Bu yasağa gerekçe oluşturmak amacıyla Türkiye'deki laiklik ilkesine başvurulması iki nedenle inandırıcı değildir. Önce, yukarıda da belirtildiği gibi, Birleşmiş Milletler'in her türlü dinsel hoşgörüsüzlüğü giderilmesiyle ilgili özel raportörü Türkiye'deki düzenlemelerin 'laik' olarak tanımlanıp tanımlanamayacağından kuşku duymaktadır. İkincisi, katı ölçülerde laik birçok ülke, üniversitelerinde kadınların başını örtmesine izin vermektedir. Türk hükümeti soyut ilkedeki söz etmenin dışında, bir devlet üniversitesinde başörtüsü takmanın, yurttaşların refahını ve haklarını etkin biçimde koruyan bir kamu politikasını nasıl zayıflatacağını somut örneklerle göstermemiştir. *Ordre public*'in çıkarları şartsız bir öncelik teşkil etmez, ve bir hakkın sınırlandırılmasıyla elde edilecek kazançların, o hakkı kullanmak isteyenlerin çıkarlarına karşı dengelenmesi gerekir. Elimizdeki durumda, yükseköğretim hakkı elinden alınan kadınların kaybettiklerine karşılık öbür yurttaşların ne kazandığı hiç açık değildir, çünkü 1980'ler boyunca ve 1990'ların büyük bir bölümünde üniversitelerde başörtüsü bir olaya neden olmadan kullanılmıştır.

Yine bu doğrultuda, Türkiye'nin başörtüsü yasağı, kamu güvenliği açısından zorunlu olmakla da açıklanamaz. Anayasa Mahkemesi'nin 1989 kararında yükseköğretimde başörtüsü kullanılması "özellikle gençler arasında sosyal görüş, inanç, din ve mezhep ayrılığını kışkırtarak bölünmelerine yol açabilecek, sonuçta devlet ve ulus bütünlüğünü, kamu düzenini ve güvenini bozabilecek niteliktedir." Oysa kararda bu tehdidin nasıl oluşabileceğine ilişkin bir ipucu verilmemiştir. Üstelik, Türkiye'de 1980'lerde ve 1990'larda kampustan yaşananlar bu değerlendirmenin doğruluğu karşısında kuşular uyandırıyor. Başörtüsü takmak istemeyen kadınlar için inandırıcı koruma önlemlerinin eşliğinde başörtüsü takma hakkının tanınması, nasıl oluyor da bir bireyin din ve ifade özgürlüğü hakkı üzerine getirilen bu denli şiddetli kısıtlamaları haklı çıkaracak bir tehdit oluşturuyor, bunu anlamak pek mümkün değil.

⁸³ Manfred Nowak, *U.N. Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Yorumu* (Kehl am Rhein: N P Engel, 1993), s. 212, not 2.

⁸⁴ *Bulut v Türkiye* (Başvuru No. 18783/91, 3 Mayıs 1993). Ayrıca bak. *Türkiye'ye karşı Karaduman* (Başvuru No. 16278/90, 3 Mayıs 1993).

Başörtüsü yasağı için yaygın biçimde gösterilen dayanaklardan sonuncusu da bu yasağın başını örtmemeyi yeğleyenlerin hak ve özgürlüklerini koruduğu savıdır. Başörtüsünün üniversitelerde daha özgürce kullanıldığı 1990'lı yılların başlarında, İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin bildiği kadar, durumun gerçekten de bir sorun oluşturduğunu gösteren hiçbir kanıt yok. Başını örten kadınları yüksek öğrenimin bütünüyle dışında bırakmak, başını örtmeyen kadınlara yönelik varsayımlara dayanan, uzak bir dışlanma tehdidine karşı, mantıksal ve orantılı bir yanıt sayılamaz. Başörtülü öğrencilerle başörtüsü takmayan öğrenciler arasındaki sağlam temelli hoşgörü geleneğini dikkate alındığında, Türk hükümeti, başörtüsünü kısıtlamanın “zorlayıcı bir toplumsal gereksinime” yanıt verdiğini, demokrasiyi ve hukukun üstünlüğünü geliştirdiğini mantık çerçevesinde ileri süremez.

Halen Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde (ECtHR) üniversiteden atılmış çok sayıda Türk öğrencinin şikayet başvurusu bekliyor. 2002'de ECtHR, İsviçre hükümetinin Müslüman bir anaokulu öğretmeninden başını açmasını şart koşma hakkını onaylayarak gerekçesini şöyle açıklamıştı: “söz konusu şart, davacının dinsel inançlarına değil,” Dahlab'ın ders verdiği sınıflardaki yaşı çok küçük çocukların “etkilere açık olması” nedeniyle “ötekilerin özgürlüğüne ve kamu düzeninin güvenliğini korumaya yöneliktir.”⁸⁵ Bundan on yıl önce, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu⁸⁶ diplomalarına yapıştırılacak fotoğraflarında başörtülü oldukları için kendilerine diploma verilmeyen iki Türk öğrencinin başvurusunu reddetmişti.⁸⁷ Komisyonun kararının ilk gerekçesi, Bulut ve Karaduman'ın laik bir üniversiteye kayıt yaptırarak dinsel gerekleri kayıtsız şartsız uygulaması beklenemeyecek bu üniversitenin koşullarını peşinen kabul etmiş olmalarıydı. Aslına bakılacak olursa, başörtüsü yasağının YÖK'e bağlı tüm yükseköğrenim kurumlarında istisnasız olarak uygulanmaya başlamasından bu yana, başvuru sahiplerinin ellerindeki yegane seçenekler ya başörtüsünün kabul edilemez sayıldığı bir üniversiteye gitmek ya da üniversiteye gitmemek idi.

Komisyonun kararının ikinci büyük gerekçesi de çoğunluğu Müslüman olan bir ülkede, bu tür görünür dinsel simgelerin Müslüman olmayan öğrencilerin baskı görmesine yol açabileceği görüşüydü. Bir başka deyişle Komisyon, ötekilerin hak ve özgürlüklerinin korunması için başörtüsü yasağını haklı çıkarmıştı.

İnsan Hakları İzleme Komitesi, Komisyon'un bu sıfır toplamlı hesabını, yani dini bütün Müslümanların hak ve özgürlüklerinin genişletilmesinin, Müslüman olmayanlarla laiklerin hak ve özgürlüklerini mutlaka daraltacağı varsayımını kabul etmiyor.

Hükümetin bu son derece hassas konuda yasa hazırlığı içinde olduğu bir zamanda, laikliğin aşınmaya uğrayacağı kuşkusunu duyanların sahici korkusunu anlamak, Türkiye'de İslam ve devlet, ve devlet ile kadınlar arasındaki var olan gerginlikleri dikkate

⁸⁵ *İsviçre'ye karşı Dahlab* (Başvuru No. 42393/98, 15 Şubat 2001).

⁸⁶ ECtHR'ye yapılan başvuruların kabul edilebilirliğini saptayan Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, Kasım 1998'de lağvedildi. Halen başvurular doğrudan ECtHR tarafından inceleniyor.

⁸⁷ *Türkiye'ye karşı Bulut* (Başvuru No. 18783/91, 3 Mayıs 1993). Ayrıca bakınız *Türkiye'ye karşı Karaduman* (Başvuru No. 16278/90, 3 Mayıs 1993).

almak son derece önemlidir.. Aşağıdaki bölüm bu korkuları tanımlayıp hükümetin başörtüsü yasağı koymadan(içermeyen) bu sorunları hangi önlemlerle ele alabileceğini tartışacaktır.

Laik Korkular ve Devletin Kadınları Koruyamaması

Avukat ve Cumhuriyet Kadınları Derneği'nin Başkanı olan Şenal Sarıhan, insan haklarının ihlal edildiğini düşündüğü her durumda hiç çekinmeden karşı çıkmış, devletle karşı karşıya gelmiş. Polis ve jandarmada gözaltındayken “kaybolan” veya işkence altında ölen kişilerin ailelerinin avukatlığını üstlendiğinde ölüm tehditleriyle karşı karşıya kalmış. Buna karşın Sarıhan, din ve başörtüsüyle ifade özgürlüğünün hükümetçe kısıtlanmasını savunarak başörtüsü yasağının kaldırılmasının, kadınların 1923'ten bu yana zorlukla kazandığı hakları ciddi biçimde tehdit edeceğini ileri sürüyor. Sarıhan gerekçelerini İnsan Hakları İzleme Komitesi'ne şöyle açıkladı:

Cumhuriyet'in kurulmasından sonra Türkiye, medeni haklar yasasını İsviçre'den aldı ve önemli bir devrim yaparak şeriata son verdi, böylece dinin devleti yönetmesi durumunu ortadan kaldırdı. İnsan hakları savunucuları bizler, bu cumhuriyetin eksikliklerinin çok farkındayız, ama cumhuriyet büyük bedeller ödenerek kazanılmıştır. O zamanlar hiçbir kadına başını açması için baskı yapılmadı. Büyükannelerimiz, annelerimiz başlarını eşarpla örterdi. Buradaki sorun başörtüsü sorunu değil, çünkü başörtüsü takılmayacak diye bir yasak yok. Her yerde okulundan çıkıp başını örten pek çok kızla karşılaşabilirsiniz. Ayrıca, okullarda, üniversitelerde temizlik yapan kadınlar işlerini başlarını açmadan yapabiliyorlar.

Asıl sorun, özellikle MHP'nin⁸⁸ ve Refah Partisi'nin örgütlediği okullarda ve belirli devlet üniversitelerinde.⁸⁹ *Türban* ya da başörtüsü yalnızca birer giysi parçası değil, siyasi eğilimin simgesi. Bu gerçekten de “yakın ve mevcut bir tehlike.”... Bu, Cumhuriyet'i bütünüyle ortadan kaldırmayı, onu bir başka İran'a dönüştürmeyi amaçlayan siyasi bir hareket. Hatırlıyorsunuzdur, İran'da solcular başlarda İslamcılarla ortak

⁸⁸ Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) aşırı sağcı bir partidir; Demokratik Sol Parti (DSP) ile Anavatan Partisi'nin (ANAP) 2002'de iktidarda olan koalisyon hükümetinin küçük ortağıydı.

⁸⁹ Müştericilik [clientelism], Türk siyasetinde etkili bir güçtür. Solcular, liberaller, aşırı milliyetçiler ya da İslamcılar, otuz yılı aşkın bir süredir yalnızca seçimlerde başarılı olmak için değil, üniversiteler, bakanlıklar, polis gücü ve hükümetteki görevler gibi kurumsal denetimi ele geçirmek için de rekabet etmişlerdir. Bu gruplar belirli bir kurumu kendi etki alanlarına çekerek o kuruma kendi değerlerini ve ideolojilerini sokmak, o kurumun elindeki etki gücüne, parasal kaynağa ve işlere ulaşmak isterler.

bir amaçta buluşmuştu, ama İslamcılar başa geçtiğinde solcular yine onlar tarafından yok edildiler.⁹⁰

Günlük *Cumhuriyet* gazetesindeki köşesinde yazdığı yazılarda Profesör Toktamış Ateş de sık sık, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana gerçekleştirilen reformların tehdit altında olduğu yolunda uyarılarda bulunuyor. Ateş, başörtüsü sorununun kalbinde bir haklar çatışması görüyor: "1992'de komünizmin ve teokrasinin⁹¹ desteklenmesine izin veren reformlara, her iki ideoloji hiç de demokratik olmamasına rağmen, hepimiz alkış tuttuk. Peki, bunun ondan farkı ne? Komünist hareketler artık devleti tehdit etmiyordu, ama bu İslamcılar bir tehdit oluşturabilir. Cezayir'de FIS'le⁹² olan duruma bakın. Ben sınıfımda başörtülü öğrenci olmasına aldırman, ama onların düşünce biçimi beni rahatsız eder. Bunlardan temsilci niteliğinde bir grup okuldaki odama bir nevi delegasyon olarak geldi. Onlara arkadaşlarının başını açmasına izin verip vermeyeceklerini sordum. Çoğu evet dedi, ama biri hayır dedi. İnsan demokrat değil de Müslüman olduğunu söylüyorsa, demokratların sahip olduğu hakları nasıl talep edebilir ki?"⁹³

Temel haklarını kullanan insanların hoşgörülü ve liberal görüşlere sahip olmasını gerektiren bir koşul yoktur. Oysa başörtüsüne gösterilen direncin daha çok, roller değişip de kuralları artık İslamcı bir yönetimin koyması halinde olabileceklere duyulan korkudan doğduğu bir gerçektir. Bu korku, 1990'ların ortalarında İstanbul, Ankara gibi büyük kentlerde yaşayan kimi kent sakinlerinin, dinci Refah Partisi'nin zaferi karşısında uğradığı derin şaşkınlığın üstüne bütün şiddetiyle yaşanan kaba zafer kutlamalarıyla da körüklenmiştir. "Laik insanın kabusu"na bir örnek de antropolog David Shankland'ın *Islam and society in Turkey* (Türkiye'de İslam ve Toplum) adlı kitabında anlatılır: "Refah Partisi 1994'te Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı'nı kazandıktan sonra, partililerin zafer gösterilerinin oluşturduğu trafiğe yakalandım... Refah Partisi destekçileri arabamızı itip kakmaya, bize laf atmaya başladı: Kadınlar baştan ayağa siyah giysiler içindeydi, bu arada sakallı adamlar arabamdaki başı açık kadınlara "Orospular," diye bağırıyordu."⁹⁴

Başını örten her kadın bu tür olaylardan sorumlu tutulamaz, kuşkusuz. İnsan Hakları İzleme Komitesi ile konuşan başörtülü kadınların çoğu, herhangi bir siyasi partinin üyesi olmadıklarını belirterek başlarını örtmeye kendi kendilerine karar verdiklerini, ve bu kuralı öteki Müslüman kadınların üzerine empoze etmek istemediklerini vurgulamışlardır. Hukuk fakültesi öğrencisiyken okulunu bitirememiş olan Leyla Topal, şunları söylüyor:

⁹⁰ İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin görüşmesi, Ankara, 25 Kasım 1999.

⁹¹ Belirtilen reformlar, Türk Ceza Yasası'nın 141, 142 ve 163. maddelerinin kaldırılmasına işaret ediyor.

⁹² *Fronte Islamique du Salut* (İslami Selamet Cephesi), siyasi bir hareket, artık yasadışı ilan edilmiş durumda. Cezayir'deki 1992 Parlamento seçimlerini kazanmak üzereydi. Yaşayanların tanıklığının yanı sıra eldeki kanıtlar da gösteriyor ki 1992 yılından bu yana silahlı İslamcı gruplar İslami taleplere karşı çıktıkları için binlerce kişiyi öldürdü. Öldürülenlere kıyafet kurallarına uymayı reddeden kadınlar da dahil. Örnek olarak bakınız, İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin raporu: *Human Rights Abuses In Algeria: No One Is Spared*. [Cezayir'de İnsan Hakları İhlalleri: Hiç Kimse Bağışlanmıyor] Ocak 1994.

⁹³ İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin görüşmesi, İstanbul, 23 Kasım 1999.

⁹⁴ David Shankland, *Islam and Society in Turkey* [Türkiye'de İslam ve Toplum] (London: Eothen, 1999), s. 115.

“Böyle bir şeyi yapmaya [başörtüsü takılmasını zorlamak] yetkim olsa bile yapmazdım. Bizim de onların da böyle bir hakkı olduğuna inanmıyorum.” Cezayir’de başlarını örtmeyi reddettikleri için öldürülen kadınlar hakkında ne düşündüğünü sorduğumuzda şu yanıtı verdi: “Müslümanların bu tür suçları gerçekten de işlediğine inansanız bile, böyle eylemleri onaylayıp onaylamamak gibi bir soru çıkıyor ortaya ve biz onaylamıyoruz. Bana bir kadının başı açık okula gidip gidemeyeceğini sorsanız, size ‘elbette gidebilir,’ derdim.”⁹⁵

Başörtüsü yasağını savunan laikler bu tür beyanlara kuşkuyla yaklaşıyor. İnsan Hakları İzleme Komitesi başörtüsü kullanmayı seçmelerinde herhangi bir politik anlamı bulunduğunu kabul etmeyen çok sayıda kadın olduğunu söylediğinde Prof. Toktamış Ateş şu yanıtı verdi: “*Takiye* denen bir şey var.” Taktik avantaj sağlamak amacıyla gerçek görüşünü gizlemek anlamına gelen *takiye*,⁹⁶ hoşgörülü ve mantıklı bir görünüm sergilediğinde dinsel sağa sık sık yöneltelen bir suçlamadır. Başörtülü bir fotoğrafla başvurduğu için gazeteci kimlik kartı istemi reddedilen *Yeni Şafak* muhabiri Kezban Bülbül ise bu iddiaya karşı çaresizliğini şöyle dile getirdi: “Takiye yaptığını söylüyorlarsa bundan kurtulmanın yolu yok. Yüreğimi açıp onlara gösteremem ki!”⁹⁷

Türkiye’nin laik kesimlerinde oldukça yaygın olan bir kuşkuya göre dinci partilerin laikliği ortadan kaldırmak için ‘salam taktiği’ dedikleri bir büyük planı vardır ki başörtüsü bunun ilk dilimidir. Bu konuya gösterilecek hoşgörünün ardından başka taleplerin geleceğinden korkarak “Şeytana elini veren kolunu kaptırır” atasözünü anımsatırlar.⁹⁸ Toktamış Ateş bu konuda İnsan Hakları İzleme Komitesi’ne şunları söyledi:

Benim her zaman başörtülü öğrencilerim oldu, ama o zamanlar bu bir sorun değildi. Üniversiteler bu konuya ve başını örtenlere hep bir yatıştırma ruhuyla yaklaşırlardı. Ama unutmamalısınız ki bu talepler gitgide artacaktır. Başörtüsü takma isteğiyle başladılar, ardından çarşaf gelecek, sonra da insanlar ‘Nereye gidiyoruz?’ diye soracaklar.⁹⁹

⁹⁵ İnsan Hakları İzleme Komitesi’nin görüşmesi, İstanbul, 26 Kasım 1999.

⁹⁶ *Takiye*, Arapça *takiya*’nın Türkçe söylenişi: “Korku, ihtiyat, tedbirlilik; (Şiilikte) (baskı altındayken ya da zarar görme tehdidiyle karşı karşıyayken) dinini gizleme.” *The Hans Wehr Dictionary of Modern Written Arabic*, [Hans Wehr Çağdaş Yazılı Arapça Sözlüğü] ed., J M. Cowan (Ithaca: Spoken Language Services, Inc., 1976). İslam bilgini ve Kuzey Amerika İslam Toplumu Başkanı Dr. Muzammil Siddiqui *takiye* ile ilgili görüşünü şöyle dile getirdi: “Kuran’da böyle bir uygulama yok. Aslında, İslam’ı yaygınlaştırmanın bir aracı olarak kandırmaca yasaklanmıştır. İslam bir açıklık dini olduğu için, herkese açık olduğu için gizlenecek bir şey yoktur. Yaşamsal tehlike karşısındaki Müslüman’ın dinini gizleme hakkı vardır.” 4 Kasım 2001’de erişilen < msanews.mynet.net/MSANEWS/199806/19980612.3.html > adresinde alıntılanmış.

⁹⁷ İnsan Hakları İzleme Komitesi görüşmesi, Ankara, 25 Kasım 1999.

⁹⁸ Özdalga, *The Veiling Issue in Modern Turkey*, [Çağdaş Türkiye’de Başörtüsü Sorunu] s. 37.

⁹⁹ İnsan Hakları İzleme Komitesi görüşmesi, İstanbul, 23 Kasım, 2000.

Özellikle üniversitede başörtüsü takılmasını eleştiren kişilere yönelen ve aşırı uçtaki İslamcılardan gelen bir dizi saldırı, başörtüsünü hançerin ince ucu olarak görenlerin duyduğu korkuyu ağırlaştırdı. Bahriye Üçok İlahiyat Fakültesi'nde profesör, 1970'lerde senatör, 1980'lerde Sosyal Demokrat Halkçı Parti milletvekiliydi. Eğitim kurumlarında ve kamu kuruluşlarında başörtüsü takılmasına sık sık karşı olduğunu yazılarında ve konuşmalarında dile getirmişti.¹⁰⁰ Bu ve buna benzer konuları kamuoyu önünde dile getirdiği için ölüm tehditleri alıyordu. 6 Ekim 1990'da bir bombalı mektupla öldürüldü.¹⁰¹ Tanınmış *Cumhuriyet* yazarı Uğur Mumcu şöyle yazmıştı: "Bahriye Üçok neden öldürüldü? Bu sorunun yanıtı açıktır... çünkü kız öğrencilerin liselerde, üniversitelerde başörtüsü takmalarının İslam diniyle hiçbir ilişkisi olmadığını ve türbanın, başörtüsünün birtakım dinci çevrelerce bayrak olarak kullanıldığını kanıtladı."¹⁰² Kendisi de eğitim kurumlarında başörtüsü kullanılmasının sivri dilli bir eleştirmeni olan Mumcu, 24 Ocak 1993'te arabasına yerleştirilen bir bombayla öldürüldü.

*İslâm ve Giyim Kuşam – Başörtüsü Sorununa Dini Çözüm*¹⁰³ adlı kitabında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Zekeriya Beyaz, Kuran'ı değişik bir bakış açısıyla okumayı öneriyor ve batının gündelik kadın giysilerinin Kuran'ın hiçbir koşuluyla çelişmediğini, bu nedenle kadınların başörtüsü takmasında dinsel bir zorunluluk olmadığını söylüyordu. 8 Ocak 2001 tarihinde Prof. Beyaz bir grup ikinci sene öğrencisiyle hararetle bir tartışmaya girişti. Öğrencilerden bazıları kendisini üniversitenin sınırlayıcı politikasını savunmakla suçluyordu. Bir grup genç kadının yerlerinden kalkıp bağırış çığırış bir karşı çıkış içinde toplantı salonundan ayrılmaya yöneldikleri sırada delikanlının biri koştu, elindeki bıçağı profesörün karnına, göğsüne ve boynuna sapladı. Profesör ağır yaralanmıştı, ama saldırıdan sağ çıkmayı başardı. Aralık 2002'de Üsküdar Ağır Ceza Mahkemesi saldırganı ömür boyu hapis cezasına mahkûm etti, yaşı küçük olduğu için cezayı 11 yıl ağır hapse indirdi.

Türkiye'de İslam ile devlet arasındaki huzursuz ilişkiyi gerginleştiren öğelerden biri de devletin kadınları ayrımcılık ve tacizlerden korumaya gerçekten kararlı olup olmadığı konusunda birçok kadının duyduğu kuşkulardır. Bu kuşklar, yasak kaldırıldığında karşılaşabilecekleri tacizlerden laik kadınları devletin koruyacağına yönelik kaygıları arttırıyor. Yakın tarihte devlet kadınların, hem kamu görevlilerinden hem de genel anlamda toplumdan gelen cinsiyet kaynaklı ciddi tacizlerle karşı karşıya kalmalarına göz yumdu. Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Ayrımcılığı Giderme Komitesi (CEDAW), Türk

¹⁰⁰ Bak. Güneş 4 Ocak 1987, *Cumhuriyet* 19 Ocak 1987 ve *Sabah* 19 Mayıs 1987; alıntılıdığı yer *Aydınlanma Yürüyüşünde Bahriye Üçok* (Ankara: Kadınlar Derneği Yayınları, 1999).

¹⁰¹ 24 Ekim 1992 günlü *Gerçek* te yayımlanan bir görüşmede silahlı Hizbullah örgütünün (aynı adı taşıyan Lübnan kökenli örgülle bağlantısı yoktur) bir temsilcisi Bahriye Üçok'un öldürülmesinin sorumluluğunu üstlendi. 5 Şubat 1993 günlü *Milliyet*, o zamanın İçişleri Bakanı İsmet Sezgin'in cinayeti başka bir silahlı örgüt olan İslami Hareket'e bağlayan demecini yayımladı. 7 Ocak 2002'de 2 Numaralı Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi 16 sanığı, Dr. Bahriye Üçok ve Uğur Mumcu'nun da aralarında bulunduğu 22 silahlı saldırıdan suçlu buldu. Davaya itirafta bulunan eski bir Hizbullah militanının ifadesine dayanıyordu.

¹⁰² *Cumhuriyet*, 9 Ekim 1990.

¹⁰³ *İslam ve giyim-kuşam — Başörtüsü Sorununa Dini Çözüm*, (İstanbul: Sancak Yayınları, Temmuz 1999).

hükümetinin kadının konumuna ilişkin raporuyla¹⁰⁴ ilgili nihai görüşlerini açıkladığında, başörtülü kadınların eğitim alanında karşılaştıkları güçlüklerden söz etmemiştir. Ne var ki CEDAW komitesi dikkatleri gözaltındaki kadınlara cinsel taciz, zorla jinekolojik muayene (sözde bekaret testi) gibi (İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin de tekrar tekrar üzerinde durduğu¹⁰⁵ iki konuya) kadına karşı ayrımcılığın başka alanlarına çekiyor, hükümetten bu konularda harekete geçmesini bekliyordu.

Türk hükümeti CEDAW komitesine sunduğu raporda aile içi şiddetin yaygın bir sorun olduğunu itiraf ediyordu. Araştırmalar aile içi şiddetin kentsel batıda bile sıradan olduğunu gösteriyor. Ankara'da 18-67 yaşlar arasındaki kadınlarla gerçekleştirilen bir araştırma, katılanların yüzde 89'unun psikolojik şiddetin bir ya da daha çok çeşidiyle karşı karşıya bulunduğunu, yüzde 39'unun ise fiziksel şiddetle tanışmış olduğunu ortaya koydu.¹⁰⁶ İnsan Hakları Derneği'nin bildirdiğine göre 2003 yılında 37 kadın aile içi şiddet nedeniyle yaşamını yitirdi.¹⁰⁷ Türkiye'deki sivil toplum örgütlerinden biri olan Kadının İnsan Hakları için Kadınlar'ın (KİHK) bildirdiğine göre, aile içi şiddetle savaşımında en çok eksikliği duyulan alanlar kadınlar için hukuksal yardım hizmetleri, şiddetle karşılaşanlar için daha çok barınak ve imdat telefonu hatları, yargıçlar, savcılar, avukatlar ve polise yönelik cinsiyet eğitimi ve genel eğitim programlarıdır.¹⁰⁸

CEDAW komitesi Türk hükümetinden 'töre cinayetleri'ne son verilmesi için daha büyük çaba gösterilmesini de istemiştir. Türkiye'deki günlük gazeteler sık sık kendi ailesinden bir erkek tarafından öldürülen genç kızlara ve evli ya da evli olmayan kadınlara ilişkin haberler yayımlıyor. Bu cinayetlerin infazcısı genellikle, kadının şu ya da bu davranışı nedeniyle ailesinin adını lekelediğine inanan bir genç, çoğunlukla da kadını öldürmesi için ailesinden baskı gören küçük erkek kardeş oluyor. Yaşı küçük olduğu için de ceza

¹⁰⁴ *Consideration Of Turkish Combined Second And Third Periodic Reports By The Committee On The Elimination Of Discrimination Against Women, 23/01/97. A/52/38/Rev.1, paragraf 151-206.* CEDAW komitesi, kadınların korunması ve onlara yönelik insan haklarının durumu konularında, sözleşmeyi imzalayan devletlerin başarımını inceler. Türkiye B.M. Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Giderilmesi Sözleşmesi'ni 14 Ekim 1985'te imzalamıştı.

¹⁰⁵ Bakınız: İnsan Hakları İzleme Komitesi, "Turkey: Torture, Killings By Police And Political Violence Increasing," [Türkiye:İşkence, Polisin Yargısız İnfazları ve Siyasi Şiddet Artıyor] Temmuz 1991; İnsan Hakları İzleme Komitesi, "Broken Promises: Torture and Killings Continue in Turkey," [Boş Vaatler: Türkiye'de İşkence ve Öldürmeler Artıyor] Aralık 1992; İnsan Hakları İzleme Komitesi, "A Matter of Power: State Control of Women's Virginity in Turkey," [Bir İktidar Meselesi: Türkiye'de Kadınlar ve Bekaret üzerindeki Denetim] Haziran 1994; İnsan Hakları İzleme Komitesi/ECA, "Torture and Mistreatment in Pre-trial Detention by Anti-terror Police," [Terörle Mücadele Polisi Tarafından Gözaltında İşkence ve Kötü Muamele:] Mart 1997. Ayrıca bakınız: Uluslararası Af Örgütü, "Turkey: End sexual violence against women in custody!," [Türkiye: Gözaltında Bulunan Kadınlara Karşı Cinsel Şiddete Son!] 26 Şubat 2003.

¹⁰⁶ Leyla Gülçür, *A Study on Domestic Violence and Sexual Abuse in Ankara, Turkey* [Ankara'da Aile İçi Şiddet ve Cinsel Taciz] (İstanbul: Kadının İnsan Hakları için Kadınlar, 1999).

¹⁰⁷ İnsan Hakları Derneği bülteni, 8 Mart 2004, s. 2.

¹⁰⁸ *NGO Report on the Implementation of CEDAW in Turkey*, [Türkiye'de Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesinin Uygulanması Hakkında Sivil Toplum Kuruluşları Tarafından Sunulan Rapor] Kadının İnsan Hakları için Kadınlar, Aralık 1996.

indirimlerinden yararlanıyor. İnsan Hakları Derneği'nin bildirdiğine göre “töre cinayeti” denen bu tür cinayetlere 2003 yılında kurban giden kadınların sayısı 40’tır.¹⁰⁹

KİHK yukarıda tanımlanan olumsuzluklara karşı savaşılabilmek amacıyla yasa değişiklikleri yapılması için kampanyalar düzenliyor, ama bir yandan da tek tek kadınların ve bir bütün olarak toplumun farkındalık düzeyinin yükseltilmesini de aynı ölçüde öncelikli buluyor. Grubun altını çizdiği noktalar arasında yetmiş beş yıl önce yasalaştırılmış hukuk reformlarının, toplumsal baskıların kadın hakları ve özgürlüklerine ilişkin bilgiye erişme yetersizliğiyle birleştiği kapalı geleneksel çevrelerdeki kadınlara hâlâ pek bir şey kazandırmamış olduğu da var. Böyle kadınların, çağdaş cumhuriyetin kadınları özgürleştirme projesi tarafından geride bırakıldığını, terk edildiklerini düşünüyorlar. KİHK’in 1998’de gerçekleştirdiği alan çalışması *Woman and the Family in Eastern Anatolia*¹¹⁰ [Doğu Anadolu’da Kadın ve Aile] gösteriyor ki Türkiye’nin doğu ve güneydoğu bölgelerindeki kadınların çoğu evlilikle kazandıkları hukuksal hakların varlığından habersizdir. Sözgelimi, Türk yasalarında boşanmayı talep etme hakkının var olduğunu, zorla gerçekleştirilen bir evliliği yok saydırma olanağının bulunduğunu ya da kocasından gördüğü fiziksel şiddete karşı suç duyurusunda bulunabileceğini bilmiyor. Çalışmanın açıklıkla ortaya koyduğu bir başka gerçek ise içinde buldukları zulmedici toplumsal ortama karşı kadınları haklarını kullanabilme doğrultusunda güçlendirebilmenin en önemli etkeni eğitimin düzeyidir.

Artık 14 yaşına kadar temel öğretim zorunludur, oysa çok sayıda aile çocuklarını okula göndermiyor çünkü ya bir çocuğun okula başlaması için gereken temel malzemeyi satın alacak güçleri yok ya da çocuklardan tarlalarda, dükkânlarda fazladan işgücü olarak yararlanmak istiyorlar. Eğitim düzeyi düşük ama geleneksel değerleri güçlü aileler kız çocuklarını, özellikle ergen çağdakileri okula göndermekte gönülsüz davranıyor. Kendini yeniden üreten bu süreç kadınları kuşaklar boyunca öğrenim çevresinden uzağa hapsediyor. Bütün bunların sonucunda, ülkenin kimi bölgelerinde, devletin herkese sağladığı kayıtsız şartsız ücretsiz öğretim olanağı, geleneksel değerleri dönüştürmekte, beklenildiğinden çok daha başarısız kalıyor.

CEDAW komitesi, kadınlar ve kızlar arasındaki okuryazarlık oranının (özellikle kırsal bölgelerdeki) düşüklüğü, kız öğrencilerin aile gelenekleri nedeniyle okuldan ayrılma oranlarının yüksekliği, kızların erken evlendirilmeleri, ailenin okula yazdırmada oğlan çocuğuna öncelik verilmesi ve eğitim alanındaki cinsiyet ayrımını gözeten başka uygulamalar karşısında derin kaygılarını dile getirmiş bulunuyor. 12 yaş üstündeki kız ve kadınların yüzde 22,4’ü okuma yazma bilmiyor, oysa bu oran aynı yaş grubundaki oğlan çocukları ve erkeklerde yüzde 5,9’dur.¹¹¹ Bu çarpıcı sayı bile az gelişmiş bölgelerde

¹⁰⁹ İnsan Hakları Derneği bülteni, 8 Mart 2004, s. 2

¹¹⁰ Pınar İkkaracan, Kadının İnsan Hakları İçin Kadınlar, “Doğu Anadolu’da Kadın ve Aile,” *Bilanço 98: 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* içinde, (İstanbul: Türkiye İş Bankası, İMKB, ve Tarih Vakfı, 1998).

¹¹¹ “National Program For The Enhancement Of Women’s Integration,” *Development Project 2000* içinde. (Hazırlayan Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, www.die.gov.tr/CIN/women/undpwomen.htm adresinden edinilebilir.)

kızların eğitime erişebilme sorununu anlatmak için yeterli değildir. Türkiye'nin doğusu ve güneydoğusuyla birlikte İstanbul'un çoğunlukla bu bölgelerden göçenlerin yerleştiği bir mahallesinde yaptığı kadınlarla ilgili araştırmada KİHK, örnekleme alanlarının yüzde 62,2'sinin hiç okula gitmediğini ya da ilköğretimi bitirmesine izin verilmediğini saptadı. Ortaokulu bitirmiş olanlar örnekleminin yüzde 9,8'ini oluşturuyordu.¹¹²

Yasa Tasarısının Başörtüsü Sorununa Etkileri

AKP hükümeti, başörtüsü ve eğitime ilişkin hiçbir söz vermedi, yine de eğer yasağı destekleyenlerden, özellikle de askerden şiddetli bir tepki görmeden yapabilse, başörtüsü yasağını kaldırması olası görünüyor. Adalet Bakanlığı'nın Temmuz 2003 tarihli Yükseköğretim Yasa Tasarısı, Anavatan hükümetinin 1990'daki "yürürlükteki kanunlara aykırı olmamak kaydı ile;"¹¹³ kıyafetin serbest olduğu biçimindeki formülünü yineleyerek liberalleşme yolunda açık kapı bırakıyor. Ne var ki bu formül on beş yıldan beri sorunun özünde yatan yasal karmaşıklığı çözemez. Yasa tasarısında kıyafete ilişkin bir başka göndermede de (66 (B)(1)(e)) "kıyafete ilişkin hükümlere aykırı davranan" üniversite çalışanlarının kınama cezası alacağı söyleniyordu. "Kıyafete ilişkin hükümler" ile herhalde 25 Ekim 1982'de Resmi Gazete'de yayımlanan, Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personele İlişkin Kıyafet Yönetmeliği anlatılmak isteniyor. Bu yönetmeliğin 5. maddesinde şu hükme yer verilir: "çalışma alanlarında baş her zaman açık tutulur." Yasa tasarısı, şimdiki haliyle başörtülü öğretmenlere ilişkin yasağı sürdürüyor.

YÖK Başkanı'nın Ocak 2004 tarihli tasarısında başörtüsünden açıkça söz edilmiyor, ama "2547 sayılı Yasa'nın bu yasayla çelişen tüm ek ve geçici maddeleri kaldırılır."¹¹⁴ ifadesine yer veriliyor. Tasarı yasalaştığı takdirde, başörtüsü yasağının kaldırılmasına yönelik başka girişimler söz konusu olduğunda bu her anlama gelebilecek ifadeyle, üniversitelerin ve mahkemelerin eline, eninde sonunda Anavatan hükümetinin 1990'da getirdiği "yasayla yasaklanmadıkça, yükseköğretim kurumlarında kıyafet, hiçbir yasaklamaya tabi değildir." biçimindeki değişikliği geçersizleştirecek bir araç verilmiş olacaktır.

Üniversitelerarası Kurul'un tasarısı ise dile getirmekten kaçındığı başörtüsü sorununu olduğu gibi bırakıyor. Bu kurulun yasa tasarısındaki 35. maddede "kaldırılan madde ve hükümler"den söz ediliyor, ama bu aşamada hiçbir ayrıntıya girilmiyor.

¹¹² Pınar İkkaracan, *Doğu Anadolu'da Kadın ve Aile* (İstanbul: Kadının İnsan Hakları İçin Kadınlar, 1998), s. 2.

¹¹³ Adalet Bakanlığı'nın Temmuz 2003 tasarısı, Madde 84.

¹¹⁴ Geçici madde 2.

Yasa Tasarısının Başörtüsü Sorunu Bakımından İyileştirilmesine Yönelik Adımlar: Danışma ve Haklara Dayalı Program

İnsan Hakları İzleme Komitesi, önerilen yasaların hiçbirinin, öğrencilere ve öğretim üyelerine dinsel inançlarını ortaya koyabilecek biçimde, kesin ve uygulanabilir nitelikte giyinme hakkı tanımamasından üzüntü duymaktadır.

Adalet Bakanlığı yasanın kesinleşmiş halinde öğrenciler için “mevcut yasayı ihlal etmediği sürece” kıyafet serbesttir, formülünü korumayı sağlayabilirse, şimdiki hükümet ya da sonraki hükümetler, üniversite yönetimlerindeki güç dengesini değiştirerek ve başörtülü öğrencileri kabul etmek için bu formülü kullanmak isteyen öğretim üyelerinin atamalarını düzenleyerek başörtüsünü yasağını kaldırma yollarına başvurabilecektir. Devletin ve askerinin içindeki kimi öğelerin bu tür girişimlere, laik anayasanın aşınmaya uğrayacağı gerekçesiyle karşı çıkma olasılığı yüksektir; ayrıca yetersiz düzeyde korunan haklarının aşınacağından korkan kimi kadınlar da güçlü tepkiler gösterebilir.

Bu nedenle, şimdiki ya da ilerideki bir başka hükümet başörtüsüyle ilgili yasa, politika düzenlemesi yapmaya kalktığında, devletin uzun ve acılı bir geçmiş içinde kadınları cinsiyete dayalı şiddetten ve ayrımcılıktan koruyamadığını kabul etmesi, kararlı biçimde bu koruyuculuğun süregelen eksikliklerini giderecek programlar başlatması yerinde olacaktır. Söz konusu programların çıkış noktası olarak, CEDAW komitesinin 1997'deki Sonuç Gözlemleri raporundaki önerileri ile AB'nin Gözden Geçirilmiş Katılım Ortaklık Belgesi'nde yer alan sosyal politika ve istihdamda kadın ve erkeklere eşit muamele konusundaki öneriler dikkate alınmalıdır. Yükseköğretime ilişkin her türlü yeni yasa, başörtüsü politikasının değişmesiyle kendi haklarının tehlikeye girdiğini düşünen insanlara güvence verecek hükümleri içermelidir. Bu hükümler, başörtüsü takmayan kadınların haklarını korumaya yönelik yasal ya da kurallara dayandırılan önlemler ve kadınların istedikleri gibi giyinme özgürlüğünü onaylayan güçlü bir kamuoyuna açık olarak verilen taahhütler olabilir. Yine de hükümetin yapabileceği en yerinde hareket, kadınları temsil eden sivil toplum gruplarını etkin biçimde dinleyip olanaklar ölçüsündeki en yaygın fikir alışverişiyle bu grupların görüşlerini bir araya getirmektir.

İnandırıcı bir görüş alışverişi, liberalleşme karşıtlarına başörtüsü yasağının kaldırılması sonucunda oluşacağından korktukları hakkında kendi kaygılarını dile getirme yaratacaktır. Aynı zamanda, böylesi bir danışma, toplumsal özgürlüklerin (özellikle de kadın özgürlüğünün) yıkıma uğramasına karşı önlemler ya da taahhütler önermesi için bir olanak sağlayacaktır. Hükümet, tartışmaya taraf olan her kesimin kaygılarını dinleyerek kötümser ‘elde var sıfır’ oyununa son vererek başörtüsü takıp takmama konusunda kadınların kendi özgür seçimlerini yapmalarına olanak sağlayacak gerçek bir çoğulculuğa doğru ilerleyebilir.

Özellikle Türkiye’de bugün sivil toplumun hukukun üstünlüğü yoluyla bireysel haklara daha çok koruma sağlamak üzere alışılmış partizanca yol ayrımlarının ötesine geçtiği bir ortamda yasayı değiştirmeye yönelik, haklara dayalı bu genel yaklaşımın yaygın kabul görmesi çok mümkündür. Sözgelimi, insan hakları konusuna bir İslami bakış açısıyla

yaklaşan Mazlum-Der (İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği), gayri Müslüman vakıfları, (yani Ermeni, Rum ve Yahudi vakıflarının) mal varlıklarının korunmasına yönelik yasa değişikliklerini destekleyenler arasında başı çekmiş, bu hakların korunması amacıyla güçlü bir kamuoyu oluşturma kampanyası yürütmüştü. .

Üyelerinin çoğunluğunu laiklerin ve ortanın solundaki çevrelerin oluşturduğu Türkiye İnsan Hakları Derneği, kız öğrencilerin başörtüsü takma hakkını güçlü biçimde savunan bir bildiri yayımlamıştı. Laik ve dinsel ortamlardan gelen kadınlar birbirlerinin ifade özgürlüğü haklarını korumak için Düşünce Özgürlüğü Girişimi¹¹⁵ altında bir araya gelmişlerdi. 9 Ekim 2001’de laik oyuncu Lale Mansur ile dini bütün Müslüman yayımcı Emine Şenlikoğlu, dinci, dinci olmayan, Kürt, çeşitli siyasi kesimlerden tanınan kişilerin yasaklanmış ifadelerinden oluşan bir seçkiyi ortaklaşa yayımlamaktan başka insanlarla birlikte yargılandıkları Devlet Güvenlik Mahkemesi’nin basamaklarında yan yana gelmişlerdi.

Bu iki kadın, duruşma başlamadan önce neden orada olduklarını açıkladılar: Çarşaf giymiş olan Emine Şenlikoğlu, şunları söyledi: “Buradaki çoğu kişinin görüşlerini paylaşmıyorum. İslam’la çelişen görüşlere saygı duymuyorum. Ama kendi görüşlerimin de onların görüşlerinin de özgünce ifade edilebilmesini sağlamak için burada, öteki insanların yanında olmamdan daha doğal ne olabilir ki?” Başı açık olan Lale Mansur da şöyle yanıt verdi: “Ben de Emine Şenlikoğlu’nun hemen hemen hiçbir görüşünü paylaşmıyorum. Ama görüşlerini özgürce ifade edebilmeleri için her zaman onun yanında olacağım.”¹¹⁶

Genel anlamda laik olan önceki hükümet, kadınların istedikleri gibi giysileri konusunda özgür seçimlerini uygulama haklarını etkili ve kesin biçimde güvence altına alan yasaları yürürlüğe koymadı; bunun yerine rakip siyasi seçmenlerin karıları ve kızları olarak algıladığı kesim üzerine keyfi kısıtlamalar getirmeyi yeğledi. Şimdi, iktidara bu rakip kesimgeldiğine göre, İnsan Hakları İzleme Komitesi umuyor ki mevcut yönetim hem asker destekli baskılarla sinmeyecek ve başörtüsü sorununa kulak tıkamayacaktır hem de başörtüsü sorununu kadınların başka daha geniş süregelen kaygılarından ayrı tutmayacaktır. Kadınlar, çok uzun zamandan beri Türk devletinin haklarını güvence altına alamamasının mağduru ve birbiriyle çekişen siyasi çıkarların oynadığı bir oyunun isteksiz piyonu durumunda. Türkiye’de tüm kadınların ifade ve din özgürlüğü hakları dahil olmak üzere tüm kadınların insan haklarının korunmasının zamanı gelmiştir.

¹¹⁵ İfade Özgürlüğü Girişimi, hiçbir biçimde şiddeti savunup önermemesine karşın Türk Ceza Yasası’nın çeşitli maddelerine aykırılık suçlamasıyla kovuşturmayla uğramış açıklama, makale, karikatür ve şarkıların yeniden yayımlanmasını düzenliyor. Yeniden basılan bu yayınlar hemen adli makamlara bildirilip haklarında dava açılması sağlanıyor. Bu eylem yetkilileri güç durumda bırakıyor, çünkü yayıncılar ya kamuoyunun bildiği tanınmış kişiler ya da baş edilebilmesi güç sayıda sıradan kişiler oluyor. Burada anılan davada, incecik bir kitabın yayımından sorumlu olarak ve rekor sayıda 77.663 sanık söz konusuydu: “İfade Özgürlüğü – Herkes İçin.”

¹¹⁶ İfade Özgürlüğü Girişimi’nin gerçekleştirdiği video kaydı, 19 Ekim 2001.

Başörtüsü Yasağının Kaldırılmasına İlişkin Öneriler

İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin Türk Hükümetinden Talepleri:

- Yüksek Öğretim Kurulu'na ilişkin yasa tasarını yürürlüğe koymadan önce, ilgili gruplarla eksiksiz bir görüş alışverişine girerek yükseköğretimde kıyafete ilgili yasa ve yönetmeliklerin din özgürlüğü ve ifade özgürlüğü alanında uluslararası hukuka ve standartlara tam anlamıyla uygun olması sağlanmalı;
- Planlanan yasalar ve gelecekte Türkiye'de öğrenime biçim verecek öteki yasalarda CEDAW Komitesi'nin 1997 tarihli Sonuç Gözlemleri Belgesi'nde yer alan önerilerin yansıtılması sağlanmalı;
- Üniversitelerin öğrencilere ve öğretim üyelerine yönelik başörtüsü takma yasağını kaldırması sağlanmalı. Üniversitelerin ve öteki eğitim kurumlarının rektörleri, öğretim üyelerinin giriş ve atamalarında cinsiyete ya da dine dayalı ayrımcılık olmamasını sağlamalı;
- Yükseköğretim kurumlarının dini nedenlerle başörtüsü taktıkları için okullarından uzaklaştırılmış tüm öğrencilerin geri alınması sağlanmalı; başörtüsü taktığı için görevine son verilmiş tüm üniversite ve yüksekokul öğretim elemanları görevlerine iade edilmeli;
- Birleşmiş Milletler'in Dine ve İnançlara Dayalı Her Türlü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Kaldırılmasıyla İlgili Deklarasyonu'na ve Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılmasına Yönelik Sözleşmesi'ne uyulmalı.